

Geert Grootes Tractaat 'Contra turrim Traiectensem' teruggevonden

Geert Grote

editie R.R. Post

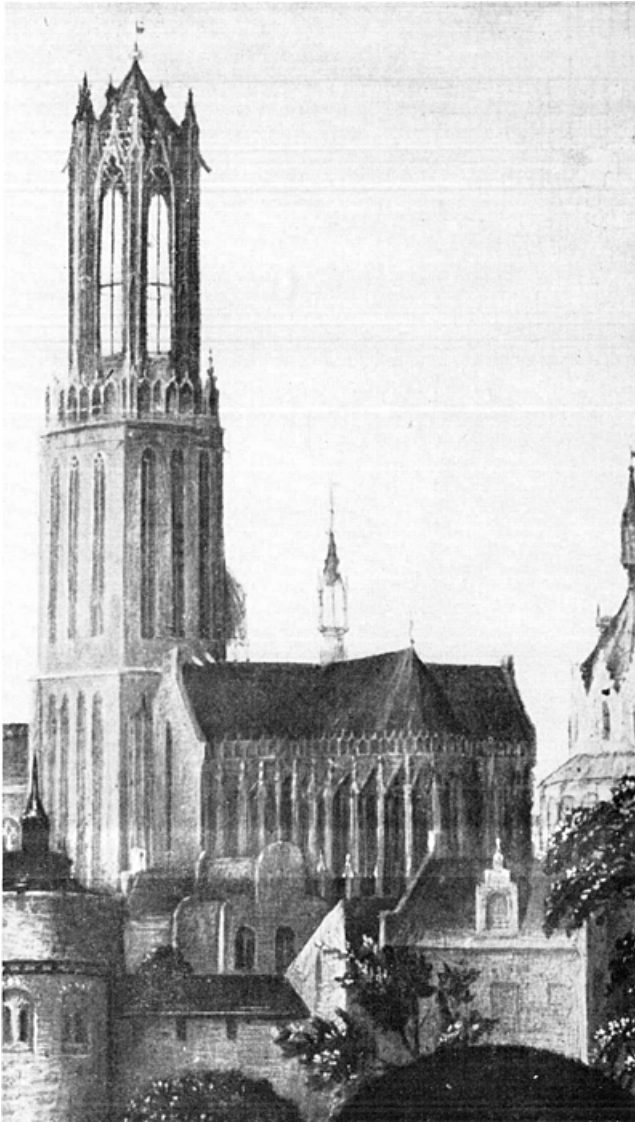
bron

Geert Grote, *Geert Grootes Tractaat 'Contra turrim Traiectensem' teruggevonden* (ed. R.R. Post).
Martinus Nijhoff, Den Haag 1967

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/grot001rrpo01_01/colofon.htm

© 2009 dbnl / erven R.R. Post

De Domtoren te Utrecht, detail van een kruisigingstriptiek van de Meester van Frankfurt, omstreeks 1485 geschilderd.

Städelsches Kunstinstitut, Frankfurt am Main.

Woord vooraf

Bij het verschijnen, van dit bijna zes eeuwen lang als verloren beschouwde tractaat van Geert Groote mag ik mijn dank uitspreken aan allen die de publicatie hebben bevorderd of daartoe hebben medegewerkt. Op de eerste plaats aan de eigenaar van het archief Schram te Neuss a. Rhein, die het handschrift ter beschikking heeft gesteld; aan de stadsarchivaris van Neuss, Dr. J. Lange, die de foto's heeft laten maken en het handschrift, waarin deze tekst is overgeleverd, heeft beschreven; aan drs. E.M.V.M. Honée, assistent van het instituut voor middeleeuwse geschiedenis te Nijmegen, die mij bij het ontcijferen van het zeer moeilijke handschrift en bij het annoteren ervan behulpzaam is geweest; aan Prof. Dr. A.G. Weiler, die eveneens bij het lezen medewerkte en bovendien de vertaling heeft nagezien; aan Prof. L.J. Rogier, die het Nederlands van de ontwerp-vertaling verbeterde. Tenslotte aan Prof. Dr. J.G. van Gelder te Utrecht, die door het verkrijgen van een subsidie de financiële moeilijkheden van een publicatie heeft overwonnen en de onderhandelingen daarover met de uitgever heeft gevoerd.

Nijmegen, 5 mei 1966.

R.R. POST.

Inleiding

A. De overlevering en beschrijving van het handschrift

Dit tractaat dat sinds de eerste helft van de 16e eeuw bij de bibliografen *Contra Turrim Traiectensem* heet¹⁾, is blijkbaar door geen van deze ooit gezien. Misschien heeft Petrus Horn, de bekende levensbeschrijver van Geert Groote, het tractaat nog in handen gehad. Hij gaf een andere titel op, nl. *Contra magna et superflua edificia*²⁾. Thans is echter het stuk voor de dag gekomen. Het bleek bewaard in het particulier archief Schram te Neuss a. Rhein. Stadsarchivaris Dr. Lange is zo goed geweest aan schrijver dezès een fotokopie van het handschrift en een geschiedenis van de overlevering te geven, waarvoor mijn erkentelijkheid. De hier volgende gegevens zijn aan hem ontleend.

Het stuk, dat geen titel heeft, doch begint met de spreuk: *Qui non est mecum contra me est*, is overgeleverd in een band, waarvan de hoogte 21,6 cm., de breedte 15 cm. en de dikte 6 cm. is; het papier (of perkament) is resp. 21.4, 14.3, 4.7 cm. De houten band is bedekt met bedrukt leer. De rug ontbreekt. Er zijn resten van een messing sluiting. Het boek bestaat uit 215 papieren bladen met een perkamenten voorblad. Op de binnenzijde van het voorste gedeelte van de band bevindt zich een gedeeltelijk gekleurde schets (penseeltekening) van de Moeder Gods met kind. Daarbij staat: *Liber Regulissarum montis marie intra Nussiam*³⁾, met de toevoeging: *gehört itzt Johann Heinrich Küpper von Neuss*.

De inhoud van het handschrift is de volgende:

pag. 1-47^v Commentaar/preken op de vier Evangelisten.

pag. 48-48^v vacant.

pag. 49-71 Tractatus primus de plantationibus arborum (met Index).

1) J.G.J. Tiecke, *De werken van Geert Groote*, Diss. Nijmegen 1941, 228.

2) *Nederl. archief voor kerkgeschiedenis*, N.S. VI (1909) 370.

3) Het klooster Marienberg in Neuss.

pag. 71^v-71^a vacant.

pag. 72-90^v Preken.

pag. 90^v-131 Uit de werken van Thomas van Chantimpré: *Juvenis quidam in Theutonie partibus ... sine confessione recessit.*

pag. 131^v Copie van een brief van Winandus genoemd de Geseke, kapelaan in Monreberg.

Copie van een Brief van Engelbertus de Coosveldia officians ecclesie in Lynne.

pag. 132-142^v *Opusculum venerabilis viri magistri Gherardi dicti groet de daventria dyaconi de locatione cure pastoralis.*

pag. 143-143^v vacant.

pag. 144-151 *Opus venerabilis viri magistri Gherardi de Daventria dyaconi* (het tractaat dat hier wordt uitgegeven).

pag. 151^v vacant.

pag. 152-215 *Sermo ad clerum traiectensem* (finis: *Explicit sermo de focaristis venerabilis viri magistri Gerardi dicti groet de daventria dyaconi, quem predicavit communi clero ecclesie traiectensis. Anno domini M^oCCCCCLXXX^{mo} in vigilia assumptionis beate marie virginis qui erat magnus zelator castitatis et malleus hereticorum.*

Het werk is in het door de Oberarchivrat Dr. C. Wicken opgestelde *Archiv Verzeichnis* onder de handschriften van de 14e en 15e eeuw geplaatst. De hand van de schrijvers van de afzonderlijke hoofdstukken is niet nader gekarakteriseerd, maar een vluchtig bekijken leert, dat het gehele handschrift niet door één hand geschreven is, doch het werk is van minstens vier schrijvers⁴⁾. Het *opus*, dat nu uitgegeven wordt, lijkt mij inderdaad geschreven omstreeks 1400.

De omgeving waarin dit stuk tot ons is gekomen en de overlevering zelf zijn gunstig te noemen. Het bevindt zich immers in gezelschap van nog twee andere werken die zeker van Geert Groote zijn, en in diens brieven herhaaldelijk vermeld worden. Dat het handschrift oorspronkelijk behoort heeft aan het zusterklooster der Regularissen van St. Augustinus, Marienberg, binnen de stad Neuss, wijst ook naar de groep der Moderne Devoten. Weliswaar behoorde Marienberg niet tot de Congregatie van Windesheim, maar doordat het Regulierenklooster *Domus B. Mariae Virginum* in die stad met de onderhorige

4) Tot zover de mededeling van de stadsarchivaris van Neuss.

conventen reeds in 1430, al was het na lange onderhandelingen, tot de Windesheimer congregatie is toegetreden, zijn vroege contacten van de zusters te Neuss met de Devotio Moderna aan te nemen. Belangstelling voor Geert Grootes werk was er derhalve verklaarbaar. Of de zusters het tractaat zelf hebben afgeschreven of een afschrift van elders in handen hebben gekregen is een vraag van minder betekenis. Het handschrift zal er gebleven zijn tot de ondergang van het klooster in de dagen van de Franse Revolutie en de regering van Napoleon. Omstreeks 1800 is het nl. gekomen in het bezit van Johann Heinrich Küper aus Neuss en daarna aan de erfgenamen van de familie Schram.

Toch is op grond van de overigens gunstig overgeleverde tekst een kleine bedenking tegen de echtheid van het stuk te maken.

Als auteur wordt in het geciteerde colofon *venerabilis vir magister Gherardus de Daventria dyaconus* genoemd. Dit is een voor Geert Groote ongewone aanduiding omdat de eigenlijke naam Groote is weggelaten. Weliswaar bestaat er geen redelijke twijfel, dat Geert Groote bedoeld is - daarop wijzen immers de waardigheid van magister en diaconus en de plaats van herkomst, *de Daventria*, maar hij zelf zou in een dergelijke mededeling niet de naam Groote hebben weggelaten! In een officiële verklaring van 1383 noemt hij zich: *Ego Gherardus Groet, dyaconus*⁵⁾, gelijk ook in een brief aan de bisschop van Utrecht⁶⁾. Ook Salvarvilla noemde hem zó in een brief aan de Paus.

Bij de beide andere in het handschrift van Neuss genoemde werken van Groote wordt de naam Groote dan ook in de titel gebruikt. Misschien is het weglaten van dat woord in de titel van het onderhavige tractaat enkel aan onnauwkeurigheid of onvolledigheid van de schrijver van het colofon toe te schrijven. Het handschrift is geen autograaf van Geert Groote. Omdat we de hand van Groote niet kennen, moet dit uit andere gegevens worden afgeleid. Welnu de overgeleverde tekst bevat zulk een aantal verschrijvingen met enkele klaarblijkelijke fouten, dat eigenhandigheid uitgesloten is. Ofschoon deze verschrijvingen en feilen bij de tekst aangegeven worden, mogen

5) Gerardi Magni *Epistolae*, ed. W. Mulder S.J., Antwerpen 1933, No. 57, blz. 214.

6) Aldaar No. 58, blz. 216.

hier enige voorbeelden volgen om de zojuist genoemde conclusie aannemelijk te maken. Natuurlijk schraapt ook de auteur in zijn klad herhaaldelijk enige woorden of gehele zinnen en alinea's, maar hij doet dit gewoonlijk om verbeteringen aan te brengen, bijv. door andere woorden of andere zinswendingen dan de doorgehaalde te gebruiken, of de opzet van een betoog of verhaal anders op te bouwen. Hier worden de woorden niet door een betere vervangen, maar hetzelfde woord blijft, doch de vergissing van de schrijver in de spelling van het woord of in de afkorting wordt verbeterd. Hij doet dit onmiddellijk bij het schrijven, niet bij een latere correctie. Het goede woord of juiste spelling of afkorting volgt onmiddellijk op het doorgestreepte woord. Hij heeft bijna nooit behoefte de verbetering boven de regel, of *in margine* te plaatsen. Hij merkt derhalve zijn fout bij het schrijven. Op blz. 144 recto regel 6 staat twee keer *consummacionem* maar de eerste is doorgehaald. Aldus wordt op regel 15 driemaal het woord *excommunicacionis* geschreven, doch eenmaal geschrapt, eenmaal blijvend in de tekst en tenslotte nog eenmaal boven de regel. Alle drie op verschillende wijzen afgekort. Aldus op blz. 144^v, regel 21, tweemaal *multitudini*, eenmaal doorgehaald wegens de niet juiste afkorting. Dergelijke verbeteringen komen een twintigmaal voor. Verder zijn er een aantal niet verbeterde fouten; bijv. bij een meervoudig onderwerp wordt een werkwoordsvorm in singularis gevoegd:

intromittant in plaats van *intromittat* (144^r regel 11); of *detrahant* in plaats van *detrahat* (blz. 144^r regel 12). Ook wordt soms de naamval verkeerd aangegeven: *premissa* in plaats van *premissam* (144^r regel 20), *tenenda* in plaats van *tenendam* (144^r regel 27). Soms is duidelijk een verkeerd woord gebruikt, omdat de afschrijver het model niet goed gelezen heeft: *Habundandis* i.p.v. *humandis* (146^r regel 4); *ad monitum* in plaats van *ad modicum* (146^r regel 15); *paulatine* in plaats van *paulatim* (146^r regel 40); *operibus* in plaats van *opibus* (148^r regel 36); *deditus* in plaats van *dedecus* (145^v regel 25).

Soms staan er overbodige woorden (149^r regel 6 *sunt*); eenmaal is *non* uitgevallen.

Dat hier niet een eersteklas afschrijver aan het werk is geweest, is voldoende duidelijk. Toch kunnen wij hem dankbaar zijn. Immers door zijn werk is het stuk tot ons gekomen. Ondanks de fouten kan het geheel der uiteenzettingen goed ge-

volgd worden. Om dit te vergemakkelijken heeft de auteur of de afschrijver telkens als er een nieuwe gedachte komt een afscheidingsteken aangebracht, waardoor iets ontstaat, wat wij alinea's zouden noemen (in de transscriptie vaak overgenomen). Bovendien heeft hij *in margine* 39 punten opgeschreven, waarin de korte inhoud van de volgende regels wordt aangegeven: bijv. 144^r regel 1: *De synodale statuten worden afgewezen*, regel 25: *ten eerste omdat de onrechtvaardige constitutie het geweten niet bindt*, 144^v regel 15: *Over de drie manieren van de onrechtvaardige constitutie*, 144^v regel 27: *Er wordt bewezen, dat de genoemde institutie onrechtvaardig is vanwege haar doel* enz. Dit vergemakkelijkt het verstaan van het tractaat.

Ook omdat het moeilijk is deze samenvattingen *in margine* op te nemen, heb ik deze als titel van de afzonderlijke afdelingen opgenomen.

B. Geert Groote is de auteur van het tractaat

Dat het tractaat een werk van Geert Groote is, steunt vooreerst op het reeds genoemde colofon: *explicit opus venerabilis magistri Gherardi de Daventria dyaconi*. De mededeling is niet van de hand van de kopiist van het tractaat. Het schrift wijkt af van het manuscript; met name heeft de v een andere allure en is de afkorting van *contra* anders dan bij de afschrijver gewoonlijk voorkomt. Het schrift lijkt mij echter nog van de eerste helft van de 15e eeuw te zijn (v. lijkt op b.; twee soorten a., twee soorten s. en de ronde s. alleen op het slot van een woord). Noch het stuk zelf, noch de slotmededeling is derhalve een moderne vervalsing.

De eerstvolgende mededeling betreffende de auteur van dit tractaat is van een der biografen van Geert Groote, nl. Petrus Horn (of van Hoorn), die echter eerst ongeveer zeventig jaren na de dood van Groote zijn *vita* te boek stelde. Onder de door hem genoemde werken van Geert Groote prijkt ook het hier bedoelde, met de titel: *Contra magna et superflua edificia* aangeduide tractaat.

De volgende mededeling is van de kataloog van Carnificis - Bunderius uit de eerste helft van de 16e eeuw. Gewoonlijk

7)

7) *Nederl. archief voor kerkgeschiedenis* N.S. VI (1909) 370.

als Bunderius geciteerd. Op de door hem gegeven lijst en op die van andere bibliografen na hem komt onder de *opera* van Geert Groote voor het werk: *Contra turrim Traiectensem*⁸⁾. Het is opvallend dat Petrus Horn een andere titel opgegeven heeft dan Bunderius, met het gevolg dat sommigen het bestaan van twee werken van Geert Groote aannamen⁹⁾. Dit wordt nu uitgesloten door het colofon van ons handschrift, waarin de titels van Petrus Horn en Bunderius verenigd zijn: *Contra magna edificia superflua ac constitutiones falsas principaliter contra turrim Traiectensem*. De oudste titel drukt duidelijk uit, dat het niet slechts tegen de overbodige bouwwerken en de toren van Utrecht gaat, maar ook tegen de ‘*constitutiones falsas*’, in casu de synodale bepalingen van bisschop Jan van Arkel.

De waarde van de mededelingen van Petrus Horn, gevolgd door de bibliografen Bunderius en latere, wordt verminderd door het feit dat geen der andere biografen van Geert Groote - noch de auteurs van berijmde teksten, noch Rudolf Dier, noch Thomas a Kempis - het onderhavige boek als een werk van Geert Groote vermelden. Ter geruststelling zij hier medegedeeld, dat deze eerste biografen geen belangstelling hadden voor het min of meer wetenschappelijke werk van Groote. Rudolf Dier noemt slechts Grootes vertalingen¹⁰⁾, en Thomas van Kempen deelt alleen mede dat Geert Groote met behulp van authentieke uitspraken van Heiligen enige werkjes op verzoek van anderen schreef en uitgaf, benevens verscheidene brieven¹¹⁾. De eventuele aarzeling om Geert Groote als auteur te accepteren, omdat de externe gegevens gering zijn, wordt nauwelijks versterkt door de inhoud: Men kan wijzen op de eigenaardige tegenstelling tussen een passage uit dit tractaat en die van Groote's tractaat *Contra focaristas*. In het hier behandelde tractaat verzet hij zich tegen de toenmalige methode van de bisschoppen om hun voorschriften telkens te bekrachtigen door de excommunicatie *latae sententiae*. Volgens hem verliezen dergelijke strafbepalingen hun kracht door de hoeveelheid van dergelijke sancties, terwijl hij in het

8) J.G.J. Tiecke, *De werken van Geert Groote*, Diss. Nijmegen 1941, 228.

9) Aldaar 225 vlg.

10) G. Dumbar, *Analecta*, Deventer 1719, I, 5, 6.

11) Thomae Hemerken a Kempis, *Opera omnia*, ed. M.J. Pohl, VII, Freiburg 1922, 66.

tractaat *Contra focaristas* nogal royaal is met het eisen van excommunicatie, suspensie, enz. Enkel op grond van het notoire feit, zonder uitspraak van de rechter, zou de delinquent deze belopen. In de loop van de tijd kan hij echter zijn mening wat veranderd of aan het te bereiken doel wat aangepast hebben. Daarbij beschouwde hij de zonden van de focaristen als enorme feiten. Voor zulke zou hij ook in dit tractaat de excommunicatie *latae sententae* reserveren.

Sterker dan deze zogenaamde externe argumenten pleiten voor het auteurschap de interne. Het tractaat is een juridisch betoog, opgesteld door een zeer erudiet kanonist, die bovendien kennis had van het burgerlijk recht, en over enkele citaten van Aristoteles en Cicero beschikte. De manier van bewijsvoering komt overeen met die van Grootes andere werken en van zijn brieven. Gelijk elders spreekt hier de juridische mentaliteit. Ofschoon een afkeer van grootse gebouwen ook elders aan het licht komt, vormt de bouw van de Dom en de Domtoren slechts de aanleiding tot het schrijven van dit werk. Het is vooral gericht tegen enkele bepalingen van de synoden onder bisschop Jan van Arkel gehouden. Hier heeft de schrijver alle gelegenheid zijn kennis van het recht, de rechtsbronnen en de commentaren voor het gestelde doel aan te wenden.

C. De analyse van het tractaat

Jan van Arkel, bisschop van Utrecht (1342-1364), had op de bisschoppelijke synodes van 1345 en 1347 en in twee ongedateerde brieven enkele bepalingen afgekondigd, die bevelen bepaalde gelden en goederen, waarvan de eigenaar niet kon worden achterhaald, aan de kerkfabriek van de Dom over te dragen¹²⁾.

In twee punten overtroffen deze besluiten de samenvatting die Geert Grootte ervan gaf. De bisschop gebood al de priesters, die bij het opstellen van testamenten, waarin legaten aan de

12) *Bronnen voor de geschiedenis der kerkelijke rechtspraak in het bisdom Utrecht in de Middeleeuwen*, door J.J.C. Joosting en S. Muller Hzn. Vierde afdeling, Provinciale en synodale statuten. Vijfde deel, Sendgerechten door J.J.C. Joosting, 's-Gravenhage 1914. *Werken der vereniging tot uitgaaf der Bronnen van het Oud-Vaderlandsche Recht*. Tweede reeks 16: 110, 115, 116, 136, 137.

kerkfabriek waren vermaakt, aanwezig waren geweest, dit tijdens de eerstvolgende voorjaarssynode aan de bisschop bekend te maken; verder dat een vierde gedeelte van alle collecten en legaten door de pastoors verkregen aan de kerkfabriek van de bisschopsstad moesten ten goede komen.

Het is opvallend dat Grootte niet reageerde op deze twee laatste punten. Indien het eerste beoogde de inhoud van zulke testamenten vóór de dood van de aflater bekend te maken, betekende dit feitelijk het schenden van het ambtsgeheim. Het tweede was een sterke ingreep in de bedoeling van de collectes en in de rechten van de pastoors. Maar hierover zal Grootte zich niet bekommerd hebben, omdat de geestelijken volgens hem de kerken krachtens de wet uit eigen middelen moesten bouwen. Deze bepaling lag derhalve enigszins in Groottes lijn.

Om aan te tonen dat de constituties van bisschop Jan van Arkel ongeldig waren en niemand verplichtten, ging hij van twee veronderstellingen uit: nl. ten eerste, dat een menselijke onrechtvaardige wet geen wet is, en dus in geweten niet verplicht, tenzij om groter kwaad te vermijden. Dit op grond van een citaat van Augustinus en Isidorus van Sevilla, beide opgenomen in het *Decretum* van Gratianus. Wil een wet rechtskracht hebben, dan moet zij afgeleid worden van de hoogste rede, van de eeuwige wet, hetgeen wordt geargumenteed met teksten uit de Spreuken, Evangelie van Marcus, van doctoren als Thomas van Aquino.

De tweede vooronderstelling omschrijft Grootte aldus: ofschoon de wet op vele wijzen onrechtvaardig kan zijn, bestaan er eigenlijk drie manieren waarop dit gewoonlijk geschiedt. Hier beroept hij zich op een bepaald handboek en op Thomas van Aquino. De wet kan krachteloos worden door een gebrek in haar doel, in haar vorm of in de bevoegdheid van de wetgever. De uitwerking van deze drie punten vormt de verdere inhoud van het tractaat.

De auteur meent dat elke wet het algemene nut moet beogen. Deze bepalingen doen dat niet, doch werken dit zelfs tegen. Het doel is immers de bouw van de Domkerk met toren: een slecht doel, want er is sprake van een monsterachtige en kostbare kathedraal met een toren, die reeds hoger is dan de andere torens van de christenheid en nog hoger zou worden. De rest van het bouwwerk zal daaraan moeten geproportioneerd zijn, met name het koor en het schip. Zulk een enorme

hoge toren heeft geen enkel nut, want de klokken kunnen ook in veel kleinere en veel lagere torens opgehangen worden. Zij dient alleen tot roem van de burgers, van de architect en het bestuur en tot verbazing van de vreemdeling. Zulk een ijdele trotse kerk wordt afgekeurd door Augustinus, Gregorius en Bernardus, die er aan herinnert, dat Christus op aarde niets had om er zijn hoofd op te leggen. Verder ook door Hugo van Sint Victor. Het gebouw heeft vier afkeurenswaardige eigenschappen: de grote omvang, de variëteit, de weelde en de uitgekozen schoonheid. Bovendien is alles overbodig, omdat in de reeds bestaande kerk op passende wijze alle kerkelijke diensten kunnen worden verricht.

Hier moeten we een ogenblik de verdere lezing van het tractaat laten rusten om vast te stellen wat Groote precies over de stand van de bouw zegt, aangezien dit ons moet helpen bij het beantwoorden van de vraag wanneer Groote dit stuk heeft geschreven. Heel duidelijk is, dat de toren een ontzaglijke onderbouw heeft, en reeds zeer hoog is, maar nog hoger moet worden opgetrokken. Wat de kerk verder betreft, daarover is de tekst niet zo duidelijk; koor en schip moeten aan de toren geproportioneerd zijn, waaruit we zouden afleiden dat zij reeds ontworpen zijn en van de andere kant konden de diensten reeds op passende wijze worden vervuld. Deze niet onbelangrijke mededelingen passen niet slecht in hetgeen bekend is van de bouwgeschiedenis van de Dom en zijn toren. Aan de toren is gebouwd van 1321 tot 1382. Volgens een betrouwbaar geacht in de domtoren aangebracht opschrift was de toren in 1382 klaar - na *M.CCC ende twee en tachtig was ic volmact soe men siet waerachtig*¹³⁾.

Met de kerk schijnt men reeds in 1254 begonnen te zijn (misschien slechts de voorstudie voor de bouw). Zij ‘startte’ zeker in 1288 onder Jan van Nassau. Het koor werd het eerst gebouwd. De tijd van Groote's leven viel kort na de zogenaamde derde bouwperiode, lopende van 1325 tot ongeveer 1360, doch voor het begin van de vierde nl. 1396. De bouw was volgens Haslinghuis en Peeters¹⁴⁾ tijdens het leven van Groote zo

13) J.W.C. van Campen, *De opschriften van de Domtoren*, in *Jaarboekje van 'Oud-Utrecht'*, 1951, 46; E.J. Haslinghuis en C.J.A.C. Peeters, *De Dom van Utrecht*, 's-Gravenhage 1965, 459.

14) E.J. Haslinghuis en C.J.A.C. Peeters, *De dom van Utrecht*, 's-Gravenhage 1965, 337-340.

ver gevorderd dat het koor en het transept ten dele klaarwaren. Zij waren verbonden met de nog bestaande kerk van bisschop Adelbold. Uit de ruimte tussen koor en toren en uit de hoogte van beide, kon men gemakkelijk afleiden wat er nog komen moest, terwijl de kerkdienst in de oude Dom van Adelbold werd gehouden.

Toen Groote zijn werk schreef kon hij deze situatie met eigen ogen waarnemen. Men zat midden in de uitvoering van het bouwplan en gevoelde de financiële druk van de bouwkosten. De afbouw van de kerk kon worden uitgesteld, maar bij de half voltooide toren was dit veel moeilijker. Grootes opruiende taal zou derhalve bij de hoorders of lezers diep ingeslagen moeten hebben.

Interessant is het, dat Groote op de toren van Babel wees, die wegens ondeugdelijkheid van het fundament niet kon worden afgebouwd. Zo zal ook het ontzaglijk fundament van de Domtoren, dat slechts op zand en water was gebouwd, scheuren. De toren kon zo maar instorten met levensgevaar van allen die er in of bij werkten. De bestuurders en architecten hebben geen rekening gehouden met de nabijheid van de zee.

De constituties missen niet slechts het goede doel, maar zij beletten zelfs de vervulling van Christus' gebod, voor de armen te zorgen. Bovendien brengen zij het geweten in verwarring en ontnemen het vertrouwen van de parochianen in hun eigen pastoor, die onder de druk van de machthebbers in Utrecht de constituties trachtte door te voeren.

Het tweede aspect dat deze constitutie ongeldig maakt is haar gebrekkige vorm. Volgens Groote o.a. op gezag van Aristoteles moet de wet de lasten op billijke wijze onder de onderdanen verdelen. Dit is hier helemaal niet het geval. De armen zijn vooral gedupeerd. Immers het ingezamelde geld is het geld der armen, en dit wordt voor de kerkbouw besteed. Eigenlijk moeten de kosten daarvoor door de geestelijken worden gedragen. De hun rechtens toegewezen tamelijk overvloedige goederen moeten ten dele voor de kerkbouw en gedeeltelijk voor de armen worden aangewend. Ook daarom verzetten zich de heilige doctoren tegen de grote en te weelderige bouw van kerken. Op deze grond is Geert Groote van mening, dat de bisschop in dit geval niet behoeft gehoorzaamd te worden.

Tenslotte zijn niet alleen de armen de dupe van 's bisschop Jan's bepaling, maar allerlei andere goede werken moeten daardoor

achterwege blijven zoals het herstel en de wederopbouw van verwoeste parochiekerken, het vrijkopen van gevangenen, de hulp aan zieken, het bouwen van bruggen.

Op de derde plaats mist de constitutie alle rechtskracht omdat de bisschop en zijn synode niet voldoende bevoegdheid hebben om zulke ingrijpende bepalingen te maken; aangezien deze aan de Paus voorbehouden zijn. Hierbij brengt Grootte het misbruik van de excommunicatie *latae sententiae* ter sprake, zoals boven is aangegeven. Tenslotte mist de constitutie de vermelding van de instemming (*consensus*) van de vijf Utrechtse kapittels.

Geert Grootte openbaart zich hier als een sociaal voelend, maar een wat bekrompen geest, met een anti-clericale inslag. Hij durfde zich te keren tegen het hoofd van het diocees, in een zaak die de bisschop ter harte moest gaan. Dit schijnt mij een zeer ernstige zaak, ook al eindigt hij zijn stuk met de verklaring: Deze dingen zijn gezegd onder correctie van mannen die het beter weten.

D. Wanneer heeft Grootte dit tractaat geschreven en wanneer gepubliceerd?

Wanneer de toren van de Utrechtse Dom in 1382 is afgebouwd, moet Grootte het stuk vóór dat jaar geschreven hebben, en daar in de middeleeuwen zulk een hoge bouw noodzakelijkerwijze zeer langzaam geschiedde, is het waarschijnlijk dat Grootte verschillende jaren eerder voor deze zaak in de pen geklommen is. Gedurende de jaren, dat hij zijn functie als domkanunnik te Utrecht uitoefende, dat is in de jaren van 1370 tot 1374, zal hij poolshoogte genomen hebben zowel van de bouwplannen, als van de te besteden gelden, van de middelen om deze bijeen te krijgen en van de houding van zijn medekanunniken en andere personen ten opzichte van dit alles. Vóór die tijd was hij of in Frankrijk, Aken of Deventer, zodat er dan van het schrijven niet veel zal zijn gekomen. Grootte miste toen zeker het klimaat en de aanleiding tot het schrijven van een zo tendentius geschrift. Omstreeks 1374 was dat alles anders. Allerlei uitwendige invloeden konden hem in 1374 aan het schrijven brengen, terwijl ook zijn afkeer van de wereld en die verandering van levenshouding, die in dat jaar plotseling openbaar gemaakt werd, maar waaraan misschien

reeds een voorbereidingstijd vooraf ging, hem tot zwartkijken en rigorisme verleidden.

Indien hij het tractaat geschreven heeft, moet hij ook de bedoeling gehad hebben het te publiceren. Hij was er inderdaad niet de man naar om een studie, opstel of preek, waardoor hij iets wilde bereiken, onder zich te houden. Maar op het eind van 1374 deed hij afstand van de prebenden in Aken en Utrecht, maakte van zijn ouderlijk huis in Deventer een soort hofje, ontdeed zich ten dele van zijn geld en trok zich weldra terug in het Karthuizerklooster Monnikhuizen bij Arnhem. Het moeten moeilijke dagen voor Groote geweest zijn. Was dit de tijd om met zulk een ingrijpend stuk voor de dag te komen? Het is minstens aan redelijke twijfel onderhevig. Wanneer dan wel?

In 1379 veranderde Groote enigszins van koers. Het afgelegen klooster kon hem niet bevredigen. Hij verlangde naar het apostolaat, het prediken, het werken aan de verbetering van de mensen, met name de priesters en de kloosterlingen. Bij dit program paste het schrijven en het publiceren van het tractaat tegen de bouw en tegen de bisschoppelijke en synodale bepalingen, zeer goed. Maar was het wel verstandig daarmee in 1579 voor de dag te komen, nu hij op het punt stond om zich te Utrecht tot diaken te laten wijden en daarna een bijzonder privilege moest vragen om als diaken te kunnen preken? Beide ontving hij op het eind van 1379. Hij zal het stuk niet vóór deze gebeurtenissen ter verspreiding aan afschrijvers gegeven hebben, anders zou hij zeker het verkrijgen van een privilege hebben bemoeilijkt. Kort erna zou het daarentegen niet zeer beleefd en verstandig geweest zijn zulk een publicatie de wereld in te sturen. Maar intussen drong de tijd, aangezien men met de bouw van de toren doorging. Ook na het voltooiën van de toren in 1382 had het misschien nog wel zin het stuk te publiceren dat zeer goed bij zijn preken en andere publicaties aansloot. Hij was inderdaad niet bang, en trad vaak onverschrokken op. Zeer vreemd is het echter, dat geen van de overgeleverde brieven van Groote of van anderen, evenmin als Grootes werken en de *Vitae* der eerste biografen ook maar één toespeling maken op het bestaan van dit tractaat of op de reactie die het zou verwekt hebben. Misschien zal men spreken van een zwak argument, dit *e silencio!* Positief is echter, dat Groote in de zomer van 1383 werd uit-

genodigd, waarschijnlijk door de wijbisschop, om op de extrasynode van 14 augustus 1383 de grote openingspreek te houden, een eer die gewoonlijk slechts beroemde redenaars en prelaten te beurt viel.

Degenen die de uitnodiging deden, konden wel vermoeden dat er iets bijzonders gezegd zou worden. Dit vreesden zij niet! maar iemand uitnodigen, die de ongeldigheid van bepaalde synodale besluiten heeft willen aantonen, was een ander ding en ging wat ver. Vooral omdat het de bepalingen betrof die de afbouw van de Dom moesten mogelijk maken. Bovendien prees de wijbisschop Groote in twee (weliswaar ongedateerde) brieven ten zeerste. Deze brieven moeten geschreven zijn zeker in de tijd toen Grootes apostolische werkzaamheden reeds allerlei successen hadden bereikt. Hij noemde hem de *fons sapientie*, uit wiens mond het woord Gods komt¹⁵⁾. Toen Groote na het intrekken van het verlof tot preken in de herfst van 1383 zijn gedrag verdedigde in een verklaring¹⁶⁾ en in een brief aan de bisschop Floris van Wevelinkhoven¹⁷⁾, repte hij met geen enkel woord over dit tractaat. Hij beroemde zich er niet op, maar verontschuldigde zich ook niet. Het is alsof het stuk in het geheel niet bekend is. Groote schrijft de hem vijandige actie dan ook niet toe aan de kerkmeesters van de Utrechtse Dom maar aan de focaristen¹⁸⁾. Ook in de suppliek aan paus Urbanus gewaagt hij niet van zijn actie tegen de onnodige en trotse gebouwen¹⁹⁾.

Was iedereen het stuk vergeten? Was het tractaat toch niet van Groote? Werd het eerst na zijn dood op zijn naam gezet, of heeft hij zijn werk eenvoudig niet gepubliceerd? Dat zijn vijanden het stuk zouden vergeten hebben, toen zij een actie tegen hem op touw zetten, is niet aan te nemen. Dat het tractaat een ondergeschoven stuk is, moet op de hiervoor genoemde gronden worden verworpen. Er blijft naar mijn mening slechts over aan te nemen, dat Groote het werk wel geschreven doch niet gepubliceerd heeft. Misschien hebben de wijze mannen, van wie hij op het einde van zijn stuk spreekt, hem van zijn voor-

15) Gerardi Magni *Epistolae*, ed. W. Mulder S.J., Antwerpen 1933, no. 74, blz. 325.

16) Aldaar, no. 57, blz. 214.

17) Aldaar no. 58, blz. 216.

18) Aldaar 216.

19) Aldaar no. 60, blz. 223-224.

nemen het tractaat uit te geven afgebracht. De veronderstelling, dat het nooit gepubliceerd is zou meteen een verklaring voor het zwijgen van zijn bibliografen zijn, slechts één hunner en een zeer late, noemt het met een afgekorte titel. Het verklaart ook dat het stuk bijna zes eeuwen onbekend is gebleven en nu slechts in één handschrift tot ons is gekomen.

Het waarschijnlijkste lijkt mij, dat Geert Groote dit stuk heeft geschreven in de laatste tijd van zijn Utrechtse jaren en het daarna onder zich heeft gehouden.

Nijmegen, 6 december 1965.

***Opus contra magna edificia superflua ac
constitutiones falsas principaliter contra turrim
Trajectensem***

Met een vertaling in het Nederlands

*

Qui non est mecum contra me est⁺***Recusantur constitutiones synodales***

- f. 144r Est quedam constitucio synodalis domini Ihohan-¹
 nis de Arkel dicens sic: ‘Bona naufragorum ac minus
 iuste quesitorum ac rerum omnium restituendarum, si
 nesciatur quibus debeat fieri restitucio, necnon et omnia
 5 donata et legata generalia in pios usus convertenda, quibus
 donantes et legantes personas, loca, modos et formas
 non expresserant, fabrice ecclesie cathedralis Traiectensis
 hac assignacione et deputacione usque ad consumma-
 cionem operis dicti deputamus. Et item in virtute sancte
 10 obediencie sub pena excommunicacionis et suspensionis
 inhibemus, ne quis, cuiuscumque sit status religionis ac
 condicionis, se de bonis et rebus premissorum accione ad
 dictam fabricam pertinentibus presentibus et futuris alias
 quam ad opus, usum et utilitatem dicte fabrice se quo-
 15 modolibet intromittat, ac negocio eiusdem fabrice publice
 vel occulte detrahat. Et item alioquin ex nunc pro pre-
 ganda mora ipsis et eorum omnibus dilacione sex dierum
 indulta in omnes, qui eidem nostrae inhibicioni non pa-
 ruerint, in hiis scriptis sentenciam excommunicacionis
 20 promulgamus’. Unde manifestum est per hanc constitucio-
 nem sentenciam excommunicacionis iam latam esse post
 sex dies, postquam se quis de hiis rebus intromiscuit, com-

- * Titel: twee woorden aan het slot onleesbaar.
 8-9 *Consummacionem* was tweemaal geschreven; eenmaal doorgedaald.
 15 *Intromittat* verbeterd uit *intromittant*.
 16 *Detrahat* verbeterd uit *detrabant*.
 19 *Excommunicacionis* was driemaal geschreven; eenmaal doorgedaald.

+ Titel: *Luc.* 11, 23.

- 1 Bronnen voor de geschiedenis van de kerkelijke rechtspraak in het bisdom Utrecht in de middeleeuwen, uitgegeven door J.J.C. Joosting en S. Mulder Hzn. Vierde afdeling, Provinciale en synodale statuten door J.J.C. Joosting, Vijfde deel. 's-Gravenhage 1914. Werken der vereniging tot uitgaaf der Bronnen van het oud-vaderlandse recht. Tweede reeks, 16, blz. 110, 111, 115, 116, 137, 138.

*

putandos. Similiter est alia synodalis promulgacio, que huic concordat, dicens quod nulli huiusmodi quesita tradere vel recipere liceat nisi fabricae ante dicte: ‘Et item propter quod in virtute sancte obediencie inhibemus, ne contra premissam huiusmodi male quesita aliter quam dicte fabricae restituatur vel recipiatur, alioquin post trium dierum monicionem extunc propter exnunc premissam excommunicationis sententiam in rebelles ferimus in hiis scriptis; quodque huiusmodi quesitorum restitutio et dispositio eorundem de iure ad episcopos in suis dyocesisibus noscitur pertinere’. Similiter ista et alie constitutiones omnes debitores fabricae, similiter detrahentes eisdem publice vel occulte, excommunicatione late sententiae excommunicant, que omnia videntur animabus periculosa nimis.

Primo quod constitutio (in)iusta non ligat (in fo)ro consciencie.

Ad huius constitutionis debilitatem, ut videtur, probandam suppono duo. Primo quod lex seu constitutio humana iniusta non ligat nec obligat hominem in foro consciencie ad eam tenendam, nisi propter vitandum maius periculum vel talem turbacionem vel tale scandalum, propter que eciam in casu homo teneretur iuri suo cedere secunda secundum declarationem beati Augustini *primo*⁴⁴ *de libro arbitrio*: lex que iusta non est lex non est, et quantum lex habet de iusticia tantum habet de virtute legis. Sed hoc, quod neque lex est neque virtutem legis habet, in foro consciencie non obligat. Immo secundum Augustinum *ibidem* potius sunt violencie dicende⁴⁹

*

27 *Premissam* verbeterd uit *premissa*.

41 *Tenendam* verbeterd uit *tenenda*.

44 *Sciencia* (of *secunda*), lezing niet zeker, het woord is overbodig.

44 Met de aanwijzing: *secundum declarationem beati Augustini primo de libro arbitrio* is bedoeld hoofdstuk VI van boek I van dit werk, Migne 32 col. 1227: *Lex aeterna moderatrix humanarum*. In col. 1229 staat: *Simul etiam te videre arbitror in illa temporali nihil esse iustum atque legitimum, quod non ex hac aeterna sibi derivarint*.

49 Hier bedoelt hij waarschijnlijk caput XV van boek I, Migne 32 col. 1237-1238, dat handelt over het volgende: *Lex aeterna lex temporalis, in quos et quantum valeat*. Hier zegt hij o.a. *quod apertissime iam ratio demonstravit, eos qui temporali lege serviunt, non esse posse ab aeterna liberos*.

*

- 50 tales leges iniuste quam leges. Sed violenciis quis potest cum bona consciencia resistere, nisi in casu ubi scandala et pericula maiora timerentur? Item lex omnis nihil aliud est quam quedam regula et mensura communis actuum humanorum. Sed vera regula est: non, que recta non est, nec vera mensura est, que equa vel iusta non est, nihil ergo non rectum non equum non iustum, lex est. Item omnis lex ius est secundum Isidorum in *libro ethymologiarum* et ponitur in *decretis* l.d. ‘*ius generale*’. Et omne ius secundum eundem (f. 144^v), et ex nominis diffinitione iustum est. Ergo omnis lex iusta est. Hinc⁶⁰ est quod communiter doctores et Ysidorus, ubi supra, ut habetur in *decretis* *iiii. d. ‘erit autem’*, condicionem⁶² legis ponunt, quod contineat honestatem et iusticiam et ut honesta et iusta sit. Hoc eciam ex hoc patet, quod omnis lex humana, secundum quod vim legis vere optinet, ab altissima et summa ratione lege eterna derivatur, a quo nihil quod iniustum et non rectum est oriri potest. Secundum illud *proverbiorum octavo*: ‘per me’,⁶⁸ inquit eterna sapiencia, ‘conditores legum recta discernant’. Et ideo leges iniustas Christus vocat non leges sed tradiciones et non Dei sed illorum, qui eas tradebant impropere Iudeis: ‘irritum fecistis’, inquit, ‘mandatum⁷² Dei propter tradiciones vestras’. Hoc idem multis sanctorum auctoritatibus et rationibus moralibus probari possit, sed non est opus intelligentibus, nam hoc idem determinat Thomas in *prima secunde questione* 9. (?)⁷⁶

*

- 61 Ysidorus, verbeterd uit Ysiderus.
 57 Lib. Etymolog. c. 3; Decretum, c. 2. D. I (Friedberg I): *Ius generale nomen est, lex autem iuris est species.*
 60 ibid.: *Ius autem est dictum, quia iustum est.*
 62 Ysidorus c. 21; Decretum, c. 2. D. 4 (Friedberg 5): *Erit autem lex honesta, iusta, possibilis, secundum naturam ...*
 68 Spreuken, 8, 15: *Per me ... legum conditores iusta decernunt.*
 72 Mc. 7.9: *Bene irritum facitis praeceptum Dei, ut traditionem vestram servetis.*
 76 De opgave van Thomas, Summa Theologica, prima secundae, quaestio 9 articulus 10, indien goed gelezen, kan niet juist zijn. Bedoeld zou kunnen zijn quaestio XIX articulus 4, waarin Thomas aantoonde, dat de *bonitas voluntatis dependat a lege aeterna*; of quaestio XCV, articulus II *Utrum omnis lex humanitus posita a lege naturalis dirivetur?*

*

articulo X.; et ponitur *Summa in confessorum libro secundo titulo 'de raptoribus'*, q(uestione) 20. et concordat Hostiensis dicens in *Summa de penitencia et remissionibus*⁷⁹
 80 *sionibus 'omnibus et qualiter versu quod de condentibus'*.

De tribus modis iniuste constitutionis

Secundum (d) suppositum est, quod quamvis multis modis lex iniusta dici possit, tres tamen principales sunt modi iniuste legis secundum Thomam et Iohannem in⁸⁴
 85 *Summa confessorum*, ubi supra, quorum quilibet ad hoc⁸⁵ sufficit, ut iniusta dicatur et in consciencia non obliget, videlicet iniusta ex fine, iniusta ex forma, iniusta ex auctoritate seu constituentis potestate. Illa lex iniusta ex fine dicitur, quando non ordinatur ad bonum commune seu ad aliquam utilitatem communem, que ex observacione illius provenit vel intenditur, sed que est multitudini onerosa, retorta ad constituentis gloriam vel utilitatem vel ad aliquem peregrinum et inanem vel
 90 malum vel inutilem finem. Lex iniusta ex forma est, que, quamvis ad aliquod commune bonum ordinetur,
 95 tamen in procuracione illius boni equalitatem non servans, inequaliter subdite multitudini onera imponit. Ex constituyente et auctoritate illa iniusta est, in qua constituenda constituens propriam excedit potestatem vel prohibitam sibi usurpat potestatem.
 100

* 79 *Dicens*, lezing niet zeker.

81 *d.* is overbodig.

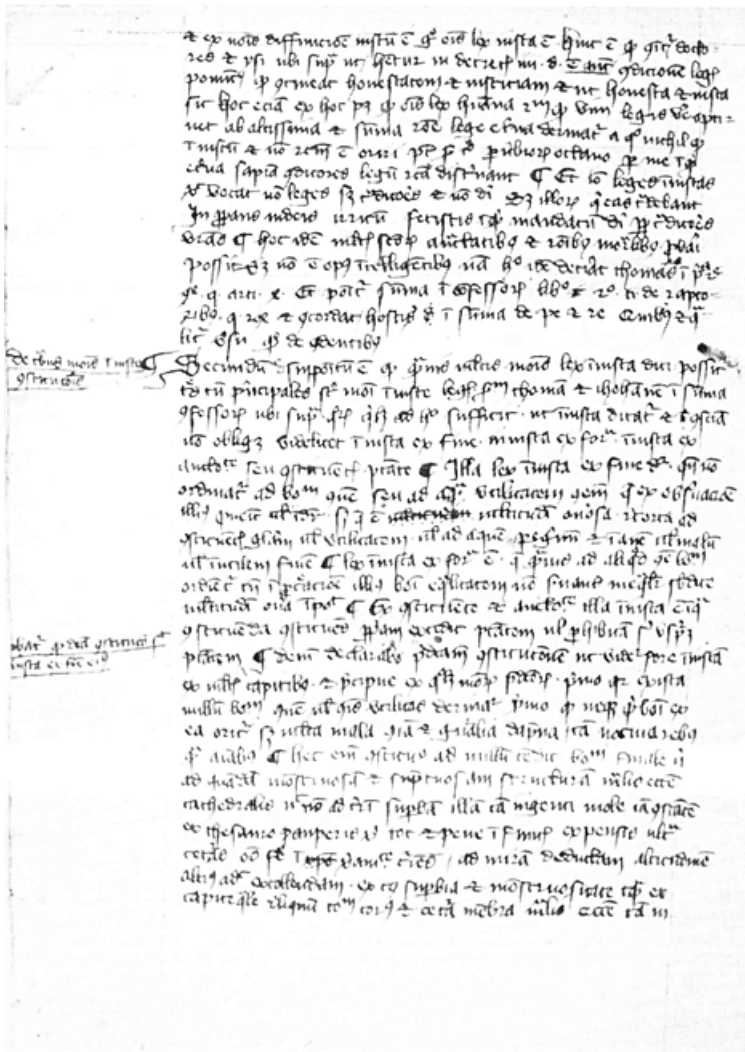
92 *Multitudini* was tweemaal geschreven; eenmaal doorgehaald.

77 De *Summa Confessorum* heb ik niet kunnen inzien, omdat het niet in Nederlandse Bibliotheken aanwezig is, ondanks verschillende edities, bijv. Lugduni 1518, Parisiis 1519. Lugduni 1618. A. Hurter S.J. Nomenclator litterarius. IV. Theologia catholica tempore medii aevi 417.

79 *Hostiensis*, d.i. Henricus de Segusia, cardinalis Hostiensis (van Ostia), *Summa* (Neudruck der Ausgabe Lyon 1517, 1961 Scientia Aalen). Liber quintus: *De penitentia et remissionibus*, afdeling *Quibus et qualiter a quibus* p. 284 versus *De condentibus* p. 285^v.

84 Thomas, *Summa theologia*, Q. 96, art. 4, waar de drie punten van de tekst inderdaad behandeld worden.

85 Voor de *Summa Confessorum*, zie regel 77.

F. 144^v van Grootes tractaat, regel 59 tot 115.

*

Probatur quod dicta constitutio sit iniusta ex fine eius

Deinde declarabo predictam constitutionem ut videtur fore iniustam ex multis capitibus et precipue ex quolibet modorum predictorum. Primo quia ex ista nullum bonum commune vel communis utilitas derivatur, ymmo quod
 105 neque quid boni ex ea oritur, sed multa mala communia et generalia dampna tam nociva rebus quam animabus. Hec enim constitutio ad nullum tendit bonum finale nisi ad quandam monstruosam et sumptuosam structuram materialis ecclesie cathedralis, necnon ad turrim super-
 110 bam illam tam ingenti mole iam constantem, ex thesauro pauperis Christi tot et pene infinitis expensis ultra ceteras omnes fere in christianitate tures ad miram deductam altitudinem alcuis adhuc extollendam, ex cuius superbia et monstruositate tanquam ex capite, quale reliquum
 115 totum, corus et cetera membra materialis ecclesie tam in (f. 145^r) sumptibus quam in magnitudine precogitantur, futura prevedemus.

Contra monstruosam turrim et inutilem

Circumspiciat diligentissimus oculus, quantumcumque curiosus, que utilitas sit in illa tam enormiter alta turri,
 120 cum nam in ea nec per eam habeatur utilitas, nisi quod campane in ea suspendantur, que tam apte et congrue secundum humanum usum in longe minori et bassiori aptari potuissent. Totum ergo quod reliquum est a malo et ad malum est, quod multiplex oritur et orietur
 125 tam ex ea quam ex sumptuosa ecclesie structura: vanitas, curiositas, iactancia et superbia.

Quod huius turris et structura superba ducunt ad multa vicia

Hii sunt fratres huius turris, quos tamquam filios procurabit, sicut ab eisdem tamquam a patribus in mentibus

*

112 *Christianitate*: voorafgaat het doorgehaalde woord *Christo*.

edificancium nata est. Omnis ergo vanus appropinquans
 130 civitati vel eam pertransiens hac altitudine et magnitu-
 dine visa ammirabitur et intuitu turris subsistet, oculos
 curiose girabit ad singula, altitudinis quantitatem nite-
 tur perpendere et que apprehendere curiositate non po-
 tuerit, ab incolis vestigabit. Consurgent laudes turris male
 135 mirande, gloriantur cives quamvis inaniter, superbit vul-
 gus de turri, in glora iactant structores ad mala scioli,
 similiter et provisos ad superbiam construendam arche-
 tectonici. Hii sunt fratres, qui ex hac constructione
 turris proveniunt. Heu quam communiter mali! Si enim
 140 de omni verbo ocioso reddemus rationem in ultimo iudi-
 cio, quanto maiorem de omni facto ocioso sumus reddi-
 turi, precipue de facto tam magno et sumptuoso, tam
 diuturno et longo, et non solum ocioso sed multis ex
 causis et ex multis malis provenientibus tam vicioso. Et
 145 si omnis iactancia et superbia excluderetur, que tamen
 crebre ex eadem turri veniunt tam advenis quam laycis
 et clericis, tamen sole curiositati seu vanitati ponere tan-
 tum permanentem lapidem offensionis et scandali non est
 sine vicio, cum beatus Augustinus in *Libro confessionum*¹⁴⁹
 150 de hoc, quod aliquando in domo sua araneas retibus suis
 muscas capientes nimis attente aspexerit, se accusat.

Contra edificantes quod vera distructio et inutilitas ecclesie est inanis structura

Attendant edificantes, quomodo omnis inanis gloria, que
 est in mundanarum pulchritudine est carnalis. Sed illa
 inanis gloria, qua in malis letantur quidam cum male-
 155 fecerint, est dyabolica.
 Sic eciam omnis multitudo vel civitas vel ecclesia, sicut
 quilibet homo secundum Gregorium: quanto gloriosior¹⁵⁷

149 *Liber confessionum*, liber X cap. XXXV, Migne 32 col. 804.

157 Gregorius. Bedoeld kan zijn Ep. 20, reg. 11, Migne 77 col. 556. of: Ep. 15 reg. 111, Migne 77 col. 616.

*

- apparet coram hominibus, saltem inaniter, tanto vilior est coram Deo et angelis. Quid ergo est aliud inani gloria
- 160 per sumptus addere structuris quam domum Dei coram Deo facere vilescere, quod communi bono et fini intento per templum per se contrarium est? Quid secundum Bernardum maius ammirandum, quid maius detestandum, quid gravius puniendum quam quod videntes Filium
- 165 Dei summum in regno angelorum novissimum factum in regno hominum disponant se magnitudine super terram, precipue per domum et templum illius, qui non habuit, ubi in terris caput suum reclinaret? Unde in *Libro de clauastro materiali* secundum Hugonem ex edificiorum
- 170 magnitudine crescit elacio, sed elacione seu superbia annullatur secundum *Ecclesiasticum capitulo XXII*. domus¹⁷¹ que eciam locuplex est (f. 145^v). Ideo magnitudine Dei domum precipue Christi superflue extollere structuris potius destruere est quam construere.
- 175 Nam verius domus dei sunt anime et animi, qui elacione et superbia et curiositate ex structuris impediuntur et sicut lapides vivi mortificantur, quam cementum et lateres. In edificiis enim reprehensibilia sunt magnitudo nimia, multitudo, sumptuositas et pulchritudo exquisita et
- 180 superflua, que omnia pene in hac turri et domo Dei simul confluunt, precipue quia ad omnia ecclesiastica officia et divina misteria intrinsecus peragenda congruo, prout expedit, ecclesia illa iam constructa et ornata est, quamvis pro dolor pretendat sive minetur ex inceptis
- 185 omnia pene quattuor predicta superfluitatum genera. Audite, audite clerici, audite saltem a Christo Christiani, numquid Christus pauper, eterna Sapiencia, legem quam ipsa tulit in se impleri non patietur, aut numquid quod secularibus sub malediccione prohibuit, ipse sibi

* 180 *Omnia* verbeterd uit *omni*.

162 Deze uitdrukking van Bernardus heb ik niet gevonden.

168 Matth. 8, 20: *filius autem hominis non habet ubi caput reclinet* (verg. Lc. 9, 58).

169 Hugo van St. Victor, Liber de clauastro materiali is Caput II van Liber de clauastro animae, Migne 176, coll. 1051-1052.

171 171 Eccl. 22, 21-22: *Sicut pali in excelsis, et caementa sine impensa posila contra faciem venti non permanebunt; sic et cor trepidum in cogitatione stulti contra impetum timoris non resistet.*

*

190 velit preparari? Absit longe. Audite tamen quid regi seculari per prophetam *Jeremiae XXII*. dixit: ‘Ve qui dicit.¹⁹¹ edificabo mihi domum latam et cenacula spaciosa, qui aperit sibi fenestras et facit laquearia cedrina pingitque sinopide’.

Obiectio

195 Nec obstat illud Graciani in *decretis de conse, distinctio*¹⁹⁵ *prima*, que dicit quod Deo debemus templum edificare et, prout melius possumus, ornare: verum est secundum glosam *ibidem*, quando non imminet captivi redimendi,¹⁹⁸ vel secundum sanctos, quando non adest necessitas
 200 pauperum vel non occurrit bonorum usus ad maiorem et misericordiozem pietatem. Sed superflue construere in magnitudine vel pulchritudine non est templum Dei melius ornare, ymmo est ipsum, ut predictum est, contra institutum suum fratrem per quedam vana curiosa et
 205 superbia inaniter fedare et maculare.

Quod dedecus et turpitude ecclesie est superflua structura

Omnis enim clericus carnalis ornatus, templo Dei et loco religioso inornatus est et dedecus, sicut fedum et indecorum religioso homini esset, Dei templo vivo, si ipsum secularium vestium vel multitudo vel varietas inanis
 210 involveret.

* 197 *Secundum* was tweemaal geschreven; eenmaal doorgehaald.
 206 *Est*: vóór *est* staat een doorgehaald afgekort woordje.
 206 *Dedecus* is een verbetering van *deditus*.
 191 Jeremias 22, 14 lett. aangehaald; *ve* staat in vers 12.
 195 Decretum, c. 2. D.I. de cons. (Friedberg 1293): *Si enim Iudei ... haec faciebant, multo magis, quibus veritas patefacta, et gratia et veritas per lesum data est, templa Domino edificare, et, prout possumus melius ornare ...* (het citaat is uit de ‘*tertia pars*’ van het Decreet).
 198 *secundum glosam ibidem* - de genoemde glos is op de aangegeven plaats niet te vinden.

*

Quod debeant fieri necessarie structure et non superflue

Ymmo secundum Ambrosium in *Libro officiorum* et in²¹¹
decretis LXXXVI. d.c. 'pulchra libertas': 'non est deco-
 215 plum honore congruo, ut eciam cultu aula Dei resplen-
 deat', cui secundum eundem ibidem 'inpensas miseri-
 cordie' convenerit 'frequentare'.

Attendendum qualiter beatus Ambrosius, ubi supra, et²¹⁸
 220 est eciam in *decretis XII. q. ii. 'aurum'*, manifeste decla-
 rat, quomodo melius sit in pauperum necessitates et cap-
 tivorum aurum et pecunias ecclesie effundi quam vel
 aurea vasa templi ex auro conflare. 'Melius enim', ait²²²
 Ambrosius, 'ut vasa viventium servares quam metallo-
 225 deesset? Respondet: aurum sacramenta non querunt, nec
 auro placent, que auro non emuntur. Ornatus sacro-

*

213 *Aggredi* verbeterd uit *agere*.

213 *Necessarias* verbeterd uit *necessitas*.

218 *Ubi* verbeterd uit *ibi*.

211 Ambrosius, de Offic. lib. 2, c. 21 no. 110sq. ed. Migne; Decretum, c. 18. D. 86 (Friedberg 301-302): *Pulchra etiam liberalitas est, in ipso quoque pauperis dato mensuram tenere, ut habundes pluribus, non conciliandi favoris gratia ultra modum fluere. Quicquid enim ex affectu puro et sincero promitur, hoc est decorum: non superfluas edificationes aggredi, nec pretermittere necessarias. Et maxime sacerdotibus hoc convenit, ornare Dei templum honore congruo, ut etiam cultu aula Domini resplendeat, inpensas misericordiae frequentare, quantum oporteat largiri peregrinis, non superfluas, sed competentes.*

218 Ambros. de Offic. lib 2, c. 28, Decretum, c. 70. C. XII, q. 2. (Friedberg 710): *Aurum ecclesia habet, non ut servet, sed ut eroget et subveniat in necessitatibus. Quid est opus custodire quod nihil adiuvat? An ignoramus, quantum auri atque argenti de templo Domini Assirii sustulerunt? Nonne melius conflat sacerdos propter alimoniam pauperum, si aliqua subsidia desunt, quam si sacrilegus contaminat et aportat hostis?*

222 Ibid.: *Melius fuerat, ut vasa viventium servares quam metallorum. His non posset responsum referri. Quid enim diceret? Timui, ne templo Dei ornatus deesset? Respondet: aurum sacramenta non querunt, neque auro placent que auro non emuntur. Ornatus sacrorum redemptio captivorum est, et vere illa sunt vasa preciosa, que redimunt animas a morte. Ille verus est thesaurus Domini, qui operatur quod sanguis eius operatus est.*

*

- rum est redemptio captivorum et vere illa sunt vasa
 preciosa, que redimunt animas de morte. Ille vere the-
 zaurus est Domini, qui operatur quod sanguis eius
 230 operatus est'. Hec Ambrosius (f. 146^r).²³⁰
 Et subditur propter querulosas volentes et intentes nimis
 ad ornatum exteriorem templi: 'Nemo potest dicere, cur
 pauper vivit? Nemo potest conqueri, quia captivi redemp-
 ti sunt. Nemo potest accusare, quia templum Dei est
 235 edificatum. Nemo potest indignari, quia humanis fide-
 lium reliquiis spacia relaxata sunt. Nemo potest dolere,
 quia in sepulchris defunctorum requies defunctorum est'.
 Hec ille. Hec enim plus excusanda sunt quam aurea vasa
 congreganda.
 240 Et advertat quibus plus debere necessarie constructioni
 quam vasis aureis vel ornatui. Sed longe magis superflua
 edificatio in sumptuosis artificiis et sculpturis et in
 magnis structuris quam aurea vasa preciosa est vitanda,
 quia non possunt ita resumari nec rehaseri bona in illis
 245 impensa ad necessarios piarum causarum predictarum
 usus applicanda, sicut ex vasis vel laminis vel scutis in-
 strumentis aureis recuperari possunt in casibus pietatis.
 Plus eciam apparent ostentui et varietati tales structure
 et amplius inficiunt hominem per concupiscenciam ocu-
 250 lorum et in earum deposicione seu confraccione que reli-
 quantur ad modicum vel nihil rerum inpensarum sunt
 utilia.

* 235 *Humandis* verbeterd uit *habundandis*.230 *ibid.* Ambrosius: *Nemo potest dicere, cur pauper vivit? Nemo potest queri, quia captivi redempti sunt. Nemo potest accusare, quia templum Dei edificatum est. Nemo potest indignari, quia humanis fidelium reliquiis spatia laxata sunt. Nemo potest dolere, quia in sepulchris christianorum requies defunctorum est.*

*

Propter duas causas dives templum Iudeorum non est trahendum in exemplum

Verumptamen Ieronimus in *Epistola ad Nepocianum*, et est in *decretis XII. q. ii. 'Gloria'*, talia vasa declarat²⁵⁴

255 non esse approbanda, quamquam minus sunt nociva structuris superfluis: 'nec mihi opponat aliquis', ait dicens, 'in Iudea templum, mensas, lucernas, turibula, patellas, ciphos, mortariola et cetera ex auro fabricata. Hec tunc probantur, quando sacerdotes hostias immolabant et

260 quando sanguis pecudum erat remissio peccatorum, quamquam hec omnia precesserint in figura; scripta autem sunt propter nos, in quos fines seculorum devenerunt. Nunc autem, cum paupertatem domus sue pauper Dominus dedicavit, portemus crucem eius et delicias lutum

265 reputemus'. Hec Ieronimus.

Auditis, qualiter eciam multa in templo Dei licuerunt, quando temporalia erant promissa et exercitia externa gessa, que iam in tempore prenosticato a Christo, quando veri adoratores neque necessarie in templo, nec in monte

270 illo, sed in spiritu adorabunt et veritate, nec licent nec expediunt.

Auditis et aliam causam et profectum, que ex illis eciam vasis provenit. Nam omnia eis secundum apostolum in figura contingebant et per vasa aurea et diversa instrumenta signabantur exterius, que iam in nobis interius

275 completa sunt et complentur bene. Cessabunt merito figure et umbre vasorum aureorum, cum iam venit lumen et veritas. Hanc etiam varietatis causam dat Hugo de²⁷⁸ sancto Victore in *Libro de claustro materiali*: 'Dominus

* 264 *Portemus* verbeterd uit *cogitemus*, dat tweemaal staat; eenmaal doorgehaald.

269 *Necessarie* uit *necessario*.

254 Hier. Ep. 52. no. 10; Decretum, c. 71. C. XII. q. 2. (Friedberg 710): (*Gloria episcopi est pauperum opibus providere ...*) *Neque vero michi aliquis obponat dives in Iudea templum, mensam, lucernas, turibula, patellas, cyphos, mortariola, et cetera ex auro fabrefacta. Tunc hec probabantur a Domino, quando sacerdotes hostias immolabant, et sanguis pecudum erat remissio peccatorum, quamquam hec omnia precesserint in figuram; scripta sunt autem propter nos, in quos fines seculorum devenerunt. Nunc uero, cum paupertatem domus suae pauper Dominus dedicavit, portemus crucem et delicias lutum utemur.*

278 Hugo: Hugo van St. Victor, Migne 176, col. 1053.

*

- 280 utilis est lapis constructione, quia erat forma significacionis et exempli'. Ideo iudaycum templum non potest nec debet merito trahere nos per exemplum vel ad preciosa vasa, vel ad superfluas vel curiosas vel pregrandes structuras faciendas.
- 285 Adicio et hoc huius turris Babel nomine finale periculum, quia verisimiliter post longa tempora, cum forte ista iam ita sine necessitate structura reliqui turris ecclesie erecta fuerit, cidente paulatim turris fundamento vel inequaliter aquis in quibus stat immerso seu dispariter
- 290 calore et suis sequentibus qui in littore maris esse solent commoto, tandem et ipsa moles in se dirupta cum multorum hominum et edificatorum et forte ecclesie periculo finem illam per ruinam suam dabit et ostendet, quae iam ex ordine suo et loco minatur. Mirum (f. 146^v)
- 295 quod fabrice provisores tantam maris vicinitatem non attenderunt et fundum seu basim turris super quibus stat, quidquid in fundamento turris positum est, nichil aliud esse nisi aquam et arenam. Quod ergo super tali basi tanta moles diu subsistet, non est mee coniecture.
- 300 Demum videtur quod ab omni communi bono et utilitate hec constitutio sit vacua, contraque vana, sicut medicina inanis est vel alia res que debitum finem et intentum non consequitur. Nam quamvis hec constitutio sepius publicata sit et sub penis et minis maximis, tamen in
- 305 effectum videmus, quod nulli vel paucissimi iniuste vel male quesita ad fabricam predictam dirigunt. Ergo non efficit quod intendit, sive bonum sive malum fuerit. Unde huic constitutioni deficiunt ille condiciones ad virtutem constitutionis vel legis requisite, quas Ysidorus,³⁰⁹
- 310 ubi supra, numerat et sunt in *decretis iii. d.c. 'erit autem'*, videlicet quod 'debet esse secundum nostram possibilitatem, secundum consuetudinem patrie, loco temporique conveniens, necessaria et utilis'. Certissimum est, quod nec necessaria nec utilis sit, cum

* 288 *Paulatim* verbeterd uit *paulatine*.309 Isidorus, Lib. Ethymologiarum c. 21. Decretum, c. 2. D. IV. (Friedberg 5): *Erit autem lex honesta, iusta, possibilis, secundum naturam, secundum consuetudinem patriae, loco temporique conveniens, necessaria, utilis, manifesta quoque, ne aliquid per obscuritatem inconueniens contineat, nullo privato commodo, sed pro communi utilitate civium conscripta.*

- *
 315 ex inutili fine principali superflue sortitur, cum quia
 ad illam observanciam non potest constitutio arcere,
 tum cum de ratione legis sit, quod aliquam communem
 utilitatem importat, ut patet per Thomam in *prima*³¹⁸
secunde q. XCI. articulo secundo et Ysidorus in *decretis*³¹⁹
 320 ut supra: ‘sit lex nullo privato commodo sed communi
 utilitate conscripta’. Ymmo in secularibus legibus con-
 stiti sed secundum seculares leges debet esse evidens uti-
 litas, *Digestum Pandectum de constitutionibus principum*³²³
 325 *I. ‘in rebus’* Quanto minus in ecclesiasticis sine evi-
 denti utilitate non debet esse constitutio. Ymmo omnes
 tales, ut scribit beatus Augustinus *ad inquisitionem*³²⁶
Ianuarii, ‘sine ulla dubitatione resecande sunt’, ne ec-
 clesia quam Deus ‘voluit esse liberam, servilibus prematur
 oneribus’; hoc idem est in *decretis d. XII. ‘omnia’*.³²⁹
 330 Certum eciam omnino videtur quod secundum consuetu-
 dinem patrie et dyocesis Traiectensis, que recta sibi
 contrariatur, nec loco nec tempori, ut effectus probat,
 conveniens est, ymmo quod secundum naturam impos-
 335 sibilis, quia omnes quos umquam vidi vel audivi homi-
 nes bone conscience, conversos ad Dominum, propria
 consciencia et sintilla rationis seu sinderesi, constitucio-
 ni et largicioni ad fabricam quam noscunt renunciant et
 contradicunt. Quamvis multi homines de hoc mecum
 340 sunt consulti, numquam tamen vidi hominem qui liben-
 ter magnam summam fabrice destinat, et, quod maius
 est, vix quisquam ad hoc potest induci.
 Quis tantis motibus interius et forte rectis et ex Deo

- *
 315 *Inutili* verbeterd uit *inutile*.
 315 *Sortitur*, lezing niet geheel zeker.
 321 *Constiti*, onzekere lezing.
 318 S.T. I-II, Q. 90 (niet 91!) a. 2.: *Utrum lex ordinetur semper ad bonum commune?*
 319 Ysidorus: zie einde van het citaat in de noot bij regel 309.
 323 Corpus iuris civilis, uitg. Th. Mommsen, P. Krueger, Berolini 1920 Vol. I. p. 35. Onder num.
 III *De constitutionibus principum* staat een uiting van Ulpianus: fidei commissorum libro
 quarto. *In rebus novis constituendis evidens esse utilitas debet, ut recedatur ab eo iure quod
 diu aequum visum est*.
 326 Augustinus ad inquisitiones Ianuarii epist. LV. c. 19. Migne 33 col. 221.
 329 Decretum, c. 12. D. XII. (Friedberg 30): *Omnia talia ... Quamvis enim neque hoc inveniri
 possit, quomodo contra fidem sint, ipsam tamen religionem, quam paucissimis et
 manifestissimis celebrationum sacramentis misericordia Dei esse voluit liberam, adeo
 servilibus oneribus premunt, ut tolerabilior sit conditio ludeorum, qui ... Rom. 2.15: ... qui
 ostendunt opus legis scriptum in cordibus suis*.

*

per viscera misericordie et per sanctorum exempla ad
 indigencias pauperum et pios usus et necessarios homines
 345 commoventibus potest contrariam edere constitutionem?
 Naturaliter misericordia movemur, naturaliter sinderesi
 christianos et precipue miseros plus quam pompas eccle-
 siasticas parietum diligimus. Cogimur interius plus indi-
 gentibus quam habundantibus, si quid super est, si quid
 350 largiendum vel in pios usus convertendum est, largiri.
 In hoc enim naturaliter que legis sunt secundum Apos-
 tolum scripte in cordibus nostris facimus.
 Huic legi naturae quis resistet vel possit resistere? Nec
 dubium est repugnantibus sibi legibus duabus, scilicet Spi-
 355 ritus Sancti et hominis, superioris communem legem Spi-
 ritus sequi teneamur, XIX. q. II. 'due'. (f. 147') Nam,³⁵⁶
 ut ait Christus, non licet mandata Dei transgredi propter
 traditiones hominum.³⁵⁸

Constitutio hec facit homines perplexos et impedit restitutiones

Sunt et alia duo mala ex constitutione frequentissime
 360 proveniencia, videlicet perplexitas multorum in largien-
 dis et restituendis et retardacio atque aliquando omnino
 restituendorum negligencia, quia cum homines bone vo-
 luntatis male accepta, quorum manus non possunt attingere,
 velint restituere vel largiri, a parochialibus et cura-
 365 tis monentur ad tradendum fabrice supradicte, a propria
 vero ratione et sinderesi imperatur eis contrarium et sepe
 religiosis confessoribus hoc idem ex patrum exemplis
 et ex earum naturali ratione et inclinacione confirman-
 tibus, manet confitens totus dubius et perplexus, nes-

* 360 *Perplexitas* stond driemaal, tweemaal doorgehaald.

366 *Sinderesi* verbeterd uit *sinderosi*.

356 Decretum, c. 2. C. XIX. q. 'due' (Friedberg 839): *Duae sunt, inquit, leges: una publica, altera privata. Publica lex est, que a sanctis Patribus scriptis est confirmata, ut lex est canonum, que quidem propter transgressionem est tradita ... Lex vero privata est, que instinctu S. Spiritus in corde scribitur, sicut de quibusdam dicit Apostolus: 'Qui habent legem Dei scriptam in cordibus suis ...'*

358 Mt. 15.3: *Quare et vos transgredimini mandatum Dei propter traditionem vestram?* Vgl. Mt. 15.6: *... et irritum fecistis mandatum Dei propter traditionem vestram.*

*

370 ciens quo se vertere, timens undique pericula. Sic ex ni-
 mia perplexitate, quam sepe adiuvat propria tenacitas,
 restitucio vel refutatur vel retardatur, vel totaliter impe-
 ditur in maximum detrimentum animarum. Sed finaliter
 frustra constitucio terribiliter minatur, frustra sacerdos
 375 commonet eos, qui invicti et perseverantes ad reddend-
 um perseverant, nam vincit naturalis ratio, vincit sin-
 deresis, quia internus iudex est consciencia, provocat et
 maxime cum iunctur vel exemplis patrum vel auctorita-
 tibus Sanctorum.

Quod constitucio cogit oves recedere a pastore

380 Et sepe commonicio vel exhortacio curatorum, quod et
 aliud malum est, cogit proprias oves ab ipsis per confes-
 sionem recedere, maxime quia et eos suspectos habent
 et eis non assenciunt, cum eos inconnota aliqua, ut forte
 verum est, estimant participes. Nec eciam mirum est,
 385 si amor huiusmodi pervertat crebro quorundam iudi-
 cium.

De alio modo curatorum

Potest eciam coniecturari, quod magistri fabrice viden-
 tes impossibilitatem, ut constitucio ad effectum intentum
 ex se vel per ipsos in populo dyocesis generali duceretur,
 390 singulis curatis tam timore quam amore commonentes
 sub penis magnis primo rigidas intimaciones mandave-
 runt, demum et rerum proveniencium eis dederunt parti-
 cipium, sed frustra conati sunt undique ad impossibile
 natura repugnante. Quia vero curati nihil vel modicum
 395 recipiunt vel proficiunt, iam in locis plurimis a moni-
 cione et crebra intimacione penarum destiterunt.

Quod omnis lex a natura proficitur

Nec hec mira sunt, quod tantam hec lex invenit resis-
 tenciam, quia omnis lex humana a ratione debet proficis-

* 372 *Refutatur* verbeterd uit *refutatio*.

*

ci, quia lex aliquid rationis est, in quantum tam ratio
 400 quam lex mensure sunt actuum humanorum, atque a
 natura debet derivari. Unde ait Tullius in *Rethorica*⁴⁰¹
 sua: ‘iusticie inicium a natura profectum est, demum que-
 dam in consuetudinem ex utilitatis ratione venerunt, pos-
 tea res a natura profectas et a consuetudine approbatas
 405 legum metus et religio sanxit’. Hec ille. Quomodo ergo
 lex esse potest, que vere et naturali rationi quodammodo
 contraria est?

Quod mores et dissuetudo hanc constitutionem infirmant

Et nulla consuetudo potest induci resistente sibi opposi-
 ta dissuetudine, que et legum est optima interpretacio
 410 vel interpres. Ymmo talia secundum Augustinum in *Libro*
confessionum et est in *decretis VIII. d.*: ‘que contra⁴¹¹
 mores hominum sunt flagicia, pro morum diversitate
 (f. 147^v), sunt vitanda’.

Et si aliqua dissuetudo potestatem habet infirmandi
 415 constitutionem et legem iam institutam, sicut consuetudo
 confirmandi habet potestatem secundum Augustinum
 in *Libro de vera religione* et est in *decretis d. iii.* ‘in⁴¹⁷
istis’, quid tunc infirmius hac constitutione dici potest,
 quia nichil ea fere est dissuecius?

Quod constitucio (ex forma) iniusta ex forma non ligaf

420 Communiter videtur, quod hec constitucio iniusta sit
 ex forma, supposita possibilitate eius et quod aliquod
 necessarium utile ex ea proveniret, quia inequaliter et

*

420 *Quod* stond tweemaal, eenmaal doorgehaald.

401 Cicero, De Inventione Lib. II. 160: *Eius (iustitiae) initium est ab natura profectum; deinde quaedam in consuetudinem ex utilitatis ratione venerunt, postea res et ab natura profectas et ab consuetudine probatas legum metus et religio sanxit.*

411 Augustinus, lib. III. Confessionum c. 8. Decretum, c. 2. D. VIII (Friedberg 13): *Que contra mores hominum sunt flagitia, pro morum diversitate sunt vitanda ...*

417 Augustinus, Liber de vera religione c. 31.; Decretum, c. 3. D. IV. *In istis temporalibus legibus, quamquam de his homines iudicent, cum eas instituunt, tamen non fuerint institutae et firmatae, non licebit iudici de ipsis iudicare, sed secundum ipsas* (het citaat lijkt in de kontekst misplaatst) Friedberg 5.

*

iniuste et non secundum proporcionem equalitatis onera
 et premia dedit et imponit. Talis inequalitas invicte
 425 contradicit iusticie legali et precipue iusticie distributive
 secundum morales, nam idem est iustum et equale,
 iniustum et inequale, 5. *Ethicorum*. Talis eciam inequa-⁴²⁷
 litas Deo, eterne Legi cuius vie omnis equitas et ‘equita-⁴²⁸
 tem vidit vultus eius’, contradicit, sed ut ayt Augustinus
 430 *primo De libero arbitrio*: ‘in temporali lege nihil iustum⁴³⁰
 vel legitimum est, quod non ex eterna lege homines
 derivaverunt, a qua summa lege et equissima racione
 nihil quod non equum est oritur’.

Quod constitucio hec favet malos et bonos punit

Primo inequalis est hec constitucio, quia malis et indura-
 435 tis male quesita reddere nolentibus liberos permittens
 non coarcat, sed bonis et conversis perplexitatem et
 scrupulum generat. Offendiculum anteponit de inobe-
 diencia nota et excommunicacionis percutit sententia et
 hoc dico si ipsa cetera tenenda, non secundum hoc quod
 440 ad istam constitucionem pertinet. Melioris condicionis
 est avarus pertinaciter iniusta retinens, qui impunis est,
 quam in usus pios vel in necessitatem pauperum secun-
 dum doctrinam Patrum et propriam conscienciam distri-
 buens. Sed hoc horribiliter inequale est, cum secundum
 445 Ysidorum et habetur in *decretis iiii. d.*: ‘ad hoc facte⁴⁴⁵
 sunt leges, ut earum metu coarciatur audacia tutaque sit
 innocencia, quia mali metu penarum per leges sunt con-
 stringendi sicut boni premiorum exhortacione sunt du-
 cendi’.

Quod per constitucionem, si ligat, infiniti ducuntur ad infernum

450 Quis, rogo, inobediencie peccatum et excommunicacionis

*

- 448 *Ducendi* was tweemaal geschreven; eenmaal doorgehaald.
 427 Aristoteles, *Ethica Nicomachea*, V. 3.
 428 Ps. 10.8.
 430 Augustinus, *primo de libro arbitrio*. Vgl. regel 40.
 445 Isidorus lib. *Ethym*. V. c. 20.; *Decretum*, c. 1. D. IV. (Friedberg 5): *Factae sunt autem leges, ut earum metu humana coherceatur audacia, tutaque sit inter improbos innocencia, et in ipsis improbis formidato supplicio refrenetur nocendi facultas.*

*

sententiam evasit vel evadet, si secundum quod verba
sonant tendenda esset constitutio hec? Quis, rogo, est, qui
non aliqua iniuste cepit vel male quesivit saltem in pue-
ricia in fructibus, pullis et similibus parvis vel in aliis
455 crebris vel maioribus casibus? Quis de hiis restituentibus
hec fabrice direxit? Inter mille vix unus reperietur. Ce-
teri, qui pauperibus vel exustis ecclesiis vel languidis
vel in sepulturam peregrinorum vel ad captivos redimen-
dos iniuste acquiesita reddiderunt, preceptum, quod eis
460 a superiori in virtute sancte obediencie precipitur, trans-
gressi sunt, que transgressio videtur mortalis, si consti-
tutio ligat saltem scientibus. Et cum hoc excommunicati
sunt et hi qui sic dant et hii qui recipiunt. Deus, Deus
meus, quot ergo pauperes excommunicati erunt et quot
465 religiosi, quot presbiteri! Nescio si quis omnino nodos
hos potest evadere, et omnes in hiis moriuntur, quia
si conscienciam de hiis non faciunt, eos nec quisquam
inferior, nisi magistri fabrice vel episcopus, quibus con-
stitutio absolutionem reservat, potest absolvere. Ergo
470 si ligat, infinitas animas per inobedienciam et excommu-
nicacionem deducit ad inferos: ergo resecanda est. Si
non ligat, inaniter homines per ipsam vexantur: cur non
omnino revocantur?

Item religioni et discipline est adversa

Verum et hec constitutio, ut videtur, quia religioni et
475 saluti adversa, abicienda est, quia discipline dissonat,
spernenda est, demum quia (148^r) salutem animarum
impedit, conteranda, quia secundum quod habetur, se-
cundum Ysidorum, in *decretis distinctione prima*⁴⁷⁸
'*consuetudo*': 'Omnis lex religioni debet convenire, dis-
480 cipline congruere et saluti proficere'. Concordant in hoc
doctores sancti communiter. Que omnia contrarie in pre-
dicta inveniuntur.

*

464 *Erunt*: voorafgaat het overbodige *sunt*.

464 *Quot* verbeterd uit *quod*.

473 *Religioni*, voorafgaat het doorgehaalde *religioni*.

478 Isidorus, lib. Ethym. V. cap. 2. en II. cap. 10.; Decretum, c. 5. D.I. (Friedberg 2): ... *Porro si ratione lex constat, lex erit omne iam, quod ratione constiterit, dumtaxat quod religioni congruat, quod disciplinae conveniat, quod saluti proficiat ...*

*

Item alia est insustinabilis et enormis inequalitas et iniusticia in hac constitucione, quia opprimit nimis pauperes
 485 contra Sanctorum monita et humiles populi, quibus Dominus dicit *Isaias X.*: ‘Ve qui condant leges iniquas et⁴⁸⁶
 scribentes iniusticias scripserunt, ut opprimerent in iudicio pauperes et vim facerent cause humilium’. Tales leges
 maxime nulle sint, ut ex se patet; concordat et Hostien⁴⁸⁹
 490 sis *Extra de penitentia et remissione*, ‘*Quibus et qualiter versu quid de condentibus*’.

Cur bona pauperum notabiliter clericis sunt commissa

Unde notandum, quod bona clericorum non solum ipsis ad eorum usum sed propter providenciam pauperum, humilium, captivorum et similium eis tam ubertim et
 495 large per iura ecclesiastica deputantur, presumencia secundum quod erat in primitiva ecclesia, et sicut secundum rerum ordinem presumendum est, quod tales homines, qui se Deo specialiter et suis serviciis dedicant dicentes ‘Dominus pars hereditatis mee’, a mundanis,⁴⁹⁹
 500 ut eis precipitur, elongant, misericordie viscera maiora habeant ceteris et quod, sicut pleni sunt caritate que sua non querit, ita largiores et effluenciores sperantur in dandis rebus et in captivis, pauperibus et viduis et aliis rebus et personis miserabilibus subveniendis promotores.
 505

Quod multiplices divicie clericis propter pauperes sunt concesse

Inde est quod in lege spirituali pauperis Christi, qui ad omnem paupertatem immitandam ubilibet verbis et exemplis hortatur, plura eis temporalia assignantur propter providendum pauperibus quam in lege mosayca secundum litteram gessa ministris deputabantur. Multo enim
 510 arcus ipsa paupertas et rerum communitas in lege Christi quam in lege mosayca precipitur et consulitur. Quomodo ergo possessiones late et tam multiplices iamque

* 513 *Late* verbeterd uit *lato*.486 *Isaias*, 10. 1-2

489 Hostiensis, zie regel 79.

499 *Ps.* 15.5.

*

conceduntur clericis, cum tamen in lege presbiteri et
 515 levite possessiones inter fratres minime receperant? Unde
 et clerici christiani in aliquibus saltem terris tam per-
 sonales quam prediales accipiunt decimas, cum tamen in
 lege ministri altaris non nisi prediales habebant? Multa
 similia alia iura sunt et privilegia, quibus temporalia
 520 multa ecclesiasticis proveniunt, ut eos pocius in victum et
 vestitum, quibus contenti debent esse secundum Aposto-⁵²¹
 lum, reliqua in pauperes et in pios uses largiantur.
 Nam si ad eorum proprietatem dumtaxat ecclesia tot
 bona clericis deputasset, iam contra imitationem Chris-
 525 ti eos divites facere vellet, quod est inconveniens. Hoc
 nam esset Christianis et ecclesiasticis viris ponere la-
 queum et offendiculum, nam qui volunt divites fieri,
 incidunt in laqueum dyaboli, *prima Ad Timotheum VI.*⁵²⁸

Contra structuram curiosam de bonis clericorum factam

Et ideo sancti doctores communiter totum clerum, pre-
 530 cipue episcopum, cuius 'gloria est pauperum opibus pro-
 videre' secundum Ieronimum in *Epistola ad Nepocianum*⁵³¹
 et in *decretis XII. q. ii. 'gloria'*, monent et unanimi
 voce conclamant reprobantes largas curiosas (f. 148^v) et
 pregrandes et prepulchras ecclesiarum structuram, eciam
 535 ex bonis propriis clericorum, ex eo quia pauperibus per
 illas derogatur. Quanto magis reprobarent tales structu-
 ras ex iniuste vel male quesitis in pios usus largiendas,
 que nondum ad manus episcopi vel clericorum devenerunt!

In nimis structuris episcopo non est obediendum.

540 Nec episcopo obediendum puto, eciam ab illis clericis,
 ad quos pertinet proprio et de iure communi edificare

*

530 *Opibus* verbeterd uit *operibus*.

537 *Largiendas* verbeterd uit *largiandos*.

521 1 Tim. 6.8: *Habentes autem alimenta et quibus tegamur, his contenti simus.*

528 1 Tim. 6.9: *Nam qui volunt divites fieri, incidunt in tentationem et in laqueum diaboli.*

531 Ieronimus ad Nepocianum de vita clericorum (Ep. 52, no. 6); Decretum, c. 71. C. XII. q. 2. (Friedberg, 710): *Gloria episcopi est pauperum opibus providere ...*

*

ecclesias, si eis preciperet, quod, quidquid eis superesset, de quo elemosina secundum doctrinam Christi facienda est, in tales structuras curiosas et inanes gloriosas expenderent contra patrum monita, precipue si possunt preceptum preterire sine manifesto scandalo sicut communiter potest fieri in restituendis.

Contra structuras huiusmodi impediens pauperes

Ait namque beatus Bernardus: ‘O vanitas vanitatum, sed non vanior quam insanior fulget ecclesia in parietibus et in pauperibus eget, suos lapides induit auro et filios suos deserit nudos, de sumptibus egenorum servit oculis. Si tamen inveniunt curiosi quo delectantur et non inveniunt miseri quo sustententur, quomodo devocio possit esse Deo accepta, cum curiositas et superbia ex qua multi talia faciunt, Deo detestabilis sit?’

Item Bernardus loquens de primo verbo *Ysaie* ‘In terra sanctorum iniqua gessit’: ‘timeant’, ait, ‘ministri ecclesie, qui in terris quas possident tam iniqua gerunt, ut stipendiis, que sufficere deberent, minime contenti superflua, quibus egeni sustentandi essent, inique et sacrilege retineant et in usus sue superbie victum pauperum consumere non verentur, duplici profecto iniquitate peccantes et quod aliena diripiunt et in sacris suis vanitatibus et turpitudinibus abutuntur’. Hec ille.

Attenda in huiusmodi peccati gravitas est ex verbis Ieronimi in *epistola superdicta*, in *decretis XII. q. ii. ‘gloria*

*

544 *Inanes*, verbeterd uit *inanis*.

551 *Oculis* staat tweemaal, eenmaal doorgehaald.

564 *Turpitudinibus* staat tweemaal, eenmaal doorgehaald.

565 *Huiusmodi* verbeterd uit *huius*.

548 Bernardus. S. Bernardi Apologia ad Guilhelmu[m], Migne P.L. 182 col. 915. Bernardus' tekst eindigt na *sustententur* regel 553.

556 Isaia[s], 26.10.

557 De tekst *ministri ecclesie* heb ik niet gevonden.

566 Ieronim. ad Nepot.; Decretum, c. 71. C. XII. q. 2. (Friedberg 711) *Amico rapere quippiam furtum est, ecclesiam fraudare sacrilegium est; accepisse pauperibus erogandum et esurientibus plurimis illud reservare, vel cautum vel timidum est, aut, quod apertissimi sceleris est, exinde aliquid subtrahere, omnium predonum crudelitatem superat.*

*

positis: ‘amico’, ait, ‘rapere quippiam furtum est, ecclesiam fraudare sacrilegium est, accepisse pauperibus erogandum et esurientibus plurimis reservare vel cautum vel
570 timendum est, aut, quod apertissimi sceleris est, exinde aliquid subtrahere, omnium predonum crudelitatem superat’. Tales autem res ponere ad superfluas structuras, numquid exinde subtrahere est?

Glosa quippe *ordinaria* super illud *Mathei XVII.*: ‘aperto⁵⁷⁴⁵⁷⁴
575 ore eius invenies staterem’ etc. sic ait: ‘Judas communia in oculis habebat, sed Dominus res pauperum in suos usus proprios nephas habere duxit, ad ipsum dans exemplum nobis’. Quod ergo de nobis erit, si in vanitatibus res pauperum expendere precipimus?

580 Considerandum puto et hoc: si Judas fur erat et meruit suspendium, quia dedit uxori et familie quod pauperibus dandum erat, quid ille demeretur, qui, quod pauperibus distribuendum est, curiositati et ostentacioni exponit et, quod enormius est, ad tales abusus precipit et
585 coarcat exponere?

De quarta reddituum ecclesiarum debita pauperibus

Accedat alia inequalitas, nam ut patet ex multis capitulis *XII.* (f. 149^r) (questionis) *ii.* de provenientibus ecclesie⁵⁸⁷ expensis defalcatis de communi iure una quarta fabrice et alia quarta pauperibus debetur, reliqua inter episcopum et clerum divisa. Quid de parte fabrice sit, nescio,
590 sed pauperibus, heu, nulla quota tribuitur, insuper et id quod per restituenda vel per legata vel donata generalia ab aliis Christianis pauperibus erogandum deputatur, constitucio predictae fabrice deputat. Ut omnino spoliati
595 sint pauperes ab episcopali et ecclesiastica providencia,

* 567 *Furtum* staat tweemaal; eenmaal niet goed afgekort en doorgehaald.

573 *Exinde*: voorafgaat *ex*, doorgehaald.

595 *Sint*, voorafgegaan door het doorgehaalde *sunt*.

574 *Glosa ordinaria* super *Matthaeum XVII.* Walafrid Strabo, *Migne* 114, col. 143-145 zegt over deze passage niets.

574 *Mt.* 17.26: ... *et eum piscem, qui primus ascenderit, tolle: et aperto ore eius, invenies staterem: illum sumens da eis pro me, et te.*

587 *Decretum*, c. 27-31. C.XII. q.2 (*Friedberg* 696-698).

*

et ut in curiosa structura per sanguinem et vitam pauperum subleventur, visa est populum hec constitutio constringere.

Contra clericum sibi omnia usurpantem

O clerici, o clerici, primum timeo de rebus vobis commissis et quasi propriis, quas ad superbias vestras et in commessacionibus vestris inhumane et sacrilege secundum Bernardum consumitis. Demum et illam quotam de⁶⁰² communi iure de communi massa pauperibus tribuendam subtrahitis ultro et ad hoc laycos et ceteros per
605 vestras constitutiones, ne de bonis male quesitis vel iniuste, vel per legata et donata generalia pauperibus secundum doctrinam Sanctorum subveniant, impeditis et ea constitutionibus ad superfluas structuras, que vobis dumtaxat et non aliis de iure communi precipue, non pauperibus faciente incumbunt, applicatis. Heu, heu, quanta inequalitas quantaque enormitas!

Allegacio pro ecclesiis destructis et pro aliis piis usibus

Et non solum hec inequalitas pauperes respicit vel constringit, ymmo omnium piarum rerum propectum impedit. Numquid iustius et equalius esset, quod tam multe
615 parochiales ecclesie iam per guerras combuste, iam dirupte per incuriam, iam per inundacionem dilapse in his terris per huiusmodi bona repararentur, ad quas faciliter datores moverentur, quam quod una dumtaxat enormitate sue magnitudinis omnia digluciret?
620 Iamiam non licet captivum redimere, si constitutio ligat de bonis hiis, que secundum dictamen patrum in usus pauperum largienda sunt, nec quecumque opera pietatis infirmis vel languidis, nec ad reparacionem poncium et viarum, nec ad sepulcras mortuorum facere ex bonis
625 premissis. Qui hoc facit, ut predictum est, virtutem obediencie transgressus est: excommunicatus sit, vitetur ab

* Tussen 611 en 612 staat in margine *propter* voor *pro* en is doorgehaald.
612 *Respicit*, voorafgegaan door het doorgehaalde *respiciunt*.
618 *Quod* is toegevoegd.
623 *Infirmis* staat tweemaal, eenmaal doorgehaald.
602 Bernardus, tekst niet gevonden.

*

hominibus, dicit constitutio. O mira et ineffabilis tonsurae
 ruina et inequalissima inequalitas, precipue cum vasa
 preciosa et aurea iam comparata et consecrata, quibus
 630 congrue sepe templa ornantur, iubentur confringi, ven-
 di et ad usus hos distribui per Sanctorum exempla, pre-
 cepta et consilia, ut est supradictum.⁶³²

Quod constitutio hec sit iniusta ex potestate constituentis

Demum videtur iniusta hec constitutio, quia excedit
 potestatem constituentis et ad prohibita a patribus, ut
 635 predictum est, constringit. Hoc tamen non nego, quo-
 niam ordinaria dispositio ad episcopos pertinet ad pro-
 videndum pauperibus, non ad eos perdendum vel ad eis
 subtrahendum, ut patet ex predictis.

Quod episcopus non potest bona pauperum ad libitum dissipare

Non enim irrisor sed provisor pauperum episcopus posi-
 640 tus est, dispensator positus est et in bonis pauperum,
 non dissipator, ut sit ‘fidelis (f. 149^v) et prudens quem
 constituit Christus super familiam suam ut det illis tritici⁶⁴²
 mensuram in tempore’, id est in similitudine: sicut
 cuique secundum apostolicam regulam opus est, dividat
 645 secundum equalitatem, non ut perscrutetur habundan-

*

633 *Excedit* staat tweemaal, eenmaal doorgehaald.

632 ‘*ut est supradictum*’, zie regel 218, maar vooral de voortzetting van de aldaar geciteerde
 passus uit Ambrosius, de Officiis lib. 2, c. 28, Decretum, c. 70. C. XII. q. 2. (Friedberg 710):
 ... *vasa ecclesiae etiam initiata confringere, conflare, vendere licet. Opus est, ut de ecclesia
 mistici populi forma non exeat, nec ad usus nefarios sacri calicis ministerum transferatur.
 Ideo primum intra ecclesiam quesita sunt vasa, que initiata non essent, denique conminuta,
 postremo conflata, per minutas erogationes dispensata egentibus captivorum quoque precii
 profecerunt. Quod si desunt nova et que nequaquam initiata videantur, in huiusmodi, quos
 supra dixi usus, arbitror omnia pie posse conuerti.*

642 Lc. 12.42: *Dixit autem Dominus: Quis putas, est fidelis dispensator et prudens, quem constituit
 Dominus supra familiam suam, ut det illis in tempore tritici mensuram?*

*

ciam, pauperibus fiat tribulacio. Hoc autem non est episcopalis ministerii.

- Quoniam ymmo beatus Bernardus in *libro secundo De*⁶⁴⁸
consideratione ad Eugenium papam ait: ‘Sollicitudi-
650 nem dedit Christus apostolis et successoribus eorum, sci-
licet episcopis, super ecclesias, non dominacionem. Audi
dicentem “non dominantes”, ait, “in clero, sed forma facti
655 gregis”. Et ne hoc dictum sola humilitate putes, non in
veritate, vox Domini est in *evangelio*: “reges gencium⁶⁵⁴
dominantur eorum et qui potestatem habent super eos
660 benefici vocantur” et infert: “vos autem non sic”. Planum
est apostolis interdictus dominatus’. Hec Bernardus. At-
que secundum eundem beatum Bernardum in libro *De*
precepto et dispensacione: ‘Dispensacio iniusta pocius⁶⁵⁹
665 est dissipacio quam dispensacio’. Et idem Guillelmus
in *glosa Raymundi*: ‘Quod non est dispensacio, que non⁶⁶¹
est ex rationabili et iusta causa, et non excusat illum,
cum quo dispensatur vel cui datur, in foro consciencie’.
Idem habetur in *Summa confessorum libro titulo XIII.*⁶⁶⁴
665 *q. septima.*
Ex quibus manifeste patet, quod episcopi de rebus eccle-
sie et pauperum, quorum tamen dispensacio ad eos per-
tinet, more dominancium ad eorum libitum sine iusta et
670 rationabili causa disponere vel precipere, vel ut con-
gruencius loquar, ipsas dissipare et conturbare (non) pos-
sunt, prout predicta, ut videtur, nititur constitucio.

* 668 *Iusta* staat tweemaal, eenmaal doorgehaald.
670 *Non* is toegevoegd.

648 Bernardus, *Libro 2°*: VI. no. 10 de *Consideratione* (ad Eugenium), Migne P.L. 182, 747-748.
652 1. Petr. 5.2-3: *pascite qui in vobis est gregem Dei, providentes non coacte sed spontanee secundum Deum, neque turpis lucri gratia sed voluntarie, neque ut dominantes in cleris, sed forma facti gregis ex animo.*
654 Lc. 22.25.
659 Bernardus in *libro de precepto et dispensacione*, Migne 182, 861-894.
661 Guillelmus in *glosa Raymundi*; waarschijnlijk is bedoeld Guilelmus de Cayeux O.P. (die een ‘epitomen seu summa’ maakte op de *Summa* van Raymundus de Pennafort. Hurter IV 418.
664 *Summa Confessorum*, libro XII, q. 7a. Zie regel 77.

*

Videtur quod hec constitutio non concordat preceptis Dei

Videtur eciam constitutio hec potestatem constituentis excedere, quia contra Dei precepta et contra Sanctorum dictamina nititur homines constringere et serviles facere, quos Spiritus liberos in Christo consistit. Dicit nam Christus *Luce XVI.*: ‘facite vobis amicos de mammona⁶⁷⁶ iniquitatis, ut, cum deficeritis, recipiant vos in eterna tabernacula’. Ideo ‘mammona iniquitatis’ secundum beatum Basilium, quia in ea saltem per multas successio-⁶⁷⁹ nes aliqua iniuste sunt quesita. Huic sentencie constitutio manifeste contraria est.

Mammona iniquitatis exponit Augustinus de iniuste et male quesitis in fine XXI. libro de Civitate Dei

Item iniuste quesita, de quibus non scitur cui restituantur, numquid possidenti semper sunt, quia nec ad usus habentis neque alicuius certi hominis deputata sunt? Ubi ergo dimittentur, nisi secundum preceptum Christi⁶⁸⁵ de illo quod superest dare elemosinam? Et Zacheus ille,⁶⁸⁶ qui dimidium dedit pauperibus et si quem defraudavit reddit quadruplum, quibus dimisit iniuste accepta, quorum manus non sciebat? Non est verisimile, si multos⁶⁸⁹ defraudavit, quin saltem aliquod tale habuit vel habere timuit? Numquid merito ipsum in illo dimidio dato pauperibus computari voluisse seu computari potest? Similiter hec constitutio exceptionem generali doctrine Christi videtur ponere, precipue quibus Christus tam sepe opera misericordie precipit facere, in tantum ut sibi ea facta reputat. Non enim dicit: ‘Quod templo materiali feceritis, mihi fecistis’, sed ‘Quod uni ex minimis istis pauperibus,⁶⁹⁷

* 675 *Spiritus* staat tweemaal, eenmaal doorgehaald.691 *Dimidio* verbeterd uit *demidia*.

676 Lc. 16.9.

679 Basilium, Commentaar op Lc. 16.9, maar bij Migne P.G. 29-32, col 15 komt geen commentaar op Lc. voor.

685 Lc. 11. 41.

686 Lc. 19. 8

689 Toespeling op Mt. 6. 3.

697 Mt. 25. 40.

*

esurientibus, largientibus, scientibus et cet. fecistis, mihi fecistis'. Unde ex operibus misericordie, quas constitutio
700 in casibus certis prohibet, et non ex structuris iudicari debemus.

Excepcio enim necessaria est secundum constitutionem opponere huiusmodi dicto Christi et similibus: 'Si vis⁷⁰³ perfectus esse, (f. 150r) vade et vende omnia, que habes,
705 et da pauperibus', nam in casibus hiis oporteret non pauperibus sed structuris largiri.

Obiectio et solucio

Si diceris sic: 'Eciam oporteret ut primum iniuste acquisita, quorum manus scitur, ut ea a quibus ablata sunt, et non pauperibus reddantur', verum est, sed hoc
710 Christus omnia fieri docuit, ut prius quis reconsiliaretur⁷¹⁰ fratri suo, antequam quodcumque munus offeret. Similiter multas alias locuciones Christi, prophetarum et apostolorum contra templum materiale inuenio, nullibi ta-
715 men quisquam eorum prohibuit pauperibus elargiri. Quibus videtur constitucio dissonare.

Quod papa neminem constrinxit huiusmodi danda religiosis, ut credo

Si dixeris quod papa per privilegia concessit multis religiosis ante concilium Viennense, quod talia possunt accipere, que in eodem consilio innotavit, credo quod papa
720 nullos ad dandum religiosis sub precepto et sub pena constrinxit, sed a voluntarie offerentibus ut possint accipere, ex plenitudine et universali sua potestate concessit, et hoc privilegium et indulgentia est.⁷²³

* 712 *Multe alie* verbeterd in *multas alias*.

703 Mt. 19. 21.

710 Mt. 5. 24.

723 Vgl. Joosting-Muller V, III. Het concilie van Vienne nam verscheidene maatregelen betreffende de inkomsten der Regulieren, zie. Conciliorum oecumenicorum decreta, ed. J. Alberigo e.a., Freiburg i.B. 1962, blz. 345, vlg. nos. 11, 12, 30, 31, 38 (van de Franciskanen).

*

Sepe disuasum videtur, quod ex male quesitis ecclesie fieri non debent

Nam sepe ex dictis Sanctorum invenitur prohibitum vel
 725 disuasum, ne ex male quesitis templum Dei edificaretur,
 sicut Gedeon de preda Madianitarum inaures aureas ac-⁷²⁶
 ceptavit, ut vestes faceret sacerdotales, quod factum est
 domui sue in ruinam. Ymmo precium sanguinis iudeis
 non licuit mittere in corbonam sed nescientes cui red-⁷²⁹
 730 dere in sepulturam peregrinorum deputarunt. Ex speciali
 tamen causa hoc permitti potest et indulgeri, non se-
 cundum preceptum sed secundum indulgentiam, quia
 proprie indigentibus deputanda sinit.
 Verum et hoc videtur, quod consilia synodalia episcopo-
 735 rum non possint aliquid magni novi, aut inquam incon-
 sueti, nec aliquid preter ecclesiasticam consuetudinem
 generalem, ac aliquid quod non consonat dictis Patrum
 vel ecclesiasticis sanctionibus constituere, cum talia con-
 silia non habent vim constituendi aut diffiniendi, preci-⁷³⁹
 740 pue in magnis novis vel in moribus hominum inconsuetis,
 et quoad hoc sunt invalida sine summi pontificis aucto-
 ritate, sed vim potius habent corrigendi vel indicandi vel
 parva constituendi et consona doctrinis Sanctorum, quia
 maiores res sedi apostolice reservantur. Hec omnia
 745 probantur XVII. d. per aliqua capitula et XVIII. d.⁷⁴⁵
 ‘*episcoporum*’. Quanto minus contra pauperes vel con-
 tra Sanctorum dicta et exempla possunt constituere, qui-
 bus omnia iura et lex et Prophete favent!

* 729 *Corbonam* verbeterd uit *carbonam*.
 742 *Corrigendi* verbeterd uit *corregendi*.

726 Rechters, 8. 24-25.

729 Mt. 27. 6-7.

739 Vgl. Decretum, Dist. XVII. Alle 7 canones (Friedberg, 50-53) hebben als thema: de bevoegdheid tot het bijeenroepen van concilies berust bij de H. Stoel.

745 Dist. XVIII, I. Pars (opschrift van Gratianus bij genoemde Dist.): *Episcoporum igitur concilia, ut ex premissis apparet, sunt invalida ad diffiniendum et constituendum, non autem ad corrigendum. Sunt enim necessaria episcoporum concilia ad exortationem et correctionem, que etsi non habent vim constituendi, habent tamen auctoritatem imponendi et indicendi, quod alias statutum est et generaliter seu specialiter observari preceptum* (Friedberg 53).

*

Item de eodem

Precipue in tam grandi re et generali, de qua largienda
 750 vel concedenda, ut videtur, solus summus pontifex alias
 se solebat ex plenitudine potestatis non tamen constrin-
 genda intromittere. Si namque episcopus possit, ut huius-
 modi male quesita soli Traiectensi cathedrali fabrice
 755 darentur, constringere, cur non eciam hoc aliis religiosis,
 ut saltem possunt talia accipere, possit indulgere, quod
 per me non est visum nec auditum?

Item contra excommunicaciones datas in dicta constitucione

Item providentissime et parcissime sentencie excommu-
 cacionis, eciam in personas, sunt ferende, et non nisi
 secundum canonicas sanctiones, et non nisi pro mortali
 760 peccato, et ex manifesta causa, et in eum, qui aliter
 (f. 150^v) non potest corrigi, ut patet ex *Meldensi Con-*⁷⁶¹
silio quod habetur *XI. q. III. 'nemo'*.
 Precipue cum rarissime secundum doctores sacre pagine
 et cum omni cautela canon late sentencie est ferendus
 765 et non nisi propter enormia multum notoria et mani-
 festa mala, que ordinem iudicii non requirunt propter
 magnam enormitatem eorum ad oculos omnium appa-
 rentem, alias non nisi monitus et nisi permittatur se de-
 fendere iudicandus vel sentenciandus est. Nam hoc ordi-
 770 ni fraterne correpcionis et caritatis quem Christus docet
Math. XVII., qui tamen necessarius est ad salutem et in
 precepto secundum sanctos doctores, esset racione con-

*

Tussen 748 en 749 *de eodem* staat tweemaal, eenmaal doorgehaald.
 Tussen 756 en 757 *excommunicaciones* verbeterd uit *excommunicacionis*.
 768 *Monitus*, in de tekst verbeterd uit het doorgehaalde *monachus*.
 772 *Esset* verbeterd uit *essent*.
 772 *Racione*: onzekere lezing.

761 Decretum, c. 41. C. XI. q. 3. (Friedberg 655) (in *Meldensi Concilio*, c. 56.): *Nemo episcoporum quemlibet sine certa et manifesta peccati causa communione privet ecclesiastica. Sub anathemate autem sine conscientia archiepiscopi, aut coepiscoporum nullum presumat ponere, nisi unde canonica docet auctoritas, quia anathema eterna est mortis dampnatio, et non nisi pro mortali debet imponi crimine, et illis qui aliter non poterint corrigi.*

*

trarium, quod quis pro peccato parvo vel occulto esset
 excommunicatus et ab ecclesia sicut ethnicus et publi-
 775 canus haberetur, antequam fraterne et secreta correptus
 esset, ut fame sue parceretur et antequam inductus testi-
 bus ii vel tribus moneretur. Sed hec et horum cause in
 omnino manifestis facinoribus, que nulla transvergacio-
 ne celari possunt, locum non habent. Et ergo mihi certum
 780 videtur, salvo tamen aliorum iudicio, quod omnes tales
 canones vel constitutiones late sentencie excommunica-
 tionis non deberent fieri in occultis peccatis, nisi forte
 enormibus, in casu magne necessitatis, nec pro parvis ma-
 nifestis peccatis non mortalibus, quia hoc esset infringere
 785 preceptum Christi et ordinem correptionis ad quam nulla
 se extendit potestas super terram: nec tales homines in
 peccatis modicis vel occultis debent vitari vi illius canonis
 late sentencie, nisi moneantur, ut et plures iuristarum
 sciunt, et bene, quia vitans eos faceret irritum precep-
 790 tum Christi propter nostras tradiciones. Quanto minus
 tales excommunicationes ligant homines, qui propter bo-
 num opus perpetratum et quod de iure conceditur et
 precipitur ferantur. Sed obiicitur illud Gregorii in *omi-⁷⁹³*
lia et in *decretis quaestio XI. c. iii.*: ‘Sentencia pastoris,
 795 sive iusta sive iniusta sit, timenda est’. Respondeo: quan-
 tum ad propositum pertinet, verum est, quia pastoris
 sententia est sententia iudicis, sed aliter est de sententia
 canonis: in dubio enim in sententia iudicis vitari debet
 condempnatio et cercior via elegi, secundum canones et
 800 secundum Thomam in *Questionibus de quolibet*; sed⁸⁰⁰
 tamen in sententia canonis in dubio pro absolucione ab
 excommunicatione, secundum Thomam *ibidem* et secun-
 dum *Summam Confessorum*, iudicandum est propter
 fraterne caritatis ordinem. Item si constitutio nulla est,
 805 nec ei sit obediendum in consciencia, nulla erit ino-
 bediencie pena et cassa erit excommunicatio.

* 778 *Transvergacione* verbeterd uit *transgiversacione*.
 800 *De quolibet* staat driemaal, eenmaal doorgehaald, eenmaal in margine, bedoeld zal zijn
 in *questionibus de quolibet*.
 793 Decretum c. 1., C. XI., q. 3., Friedberg 642. *Gregi timenda est. sententia pastoris. Sententia*
pastoris, sive iusta sive iniusta fuerit, timenda.
 800 Waarschijnlijk bedoelt Groote hier de tekst van Quodlibetum IV. 19.8. d. 3., uitgeg. Spiazzi
 O.P., Turijn-Rome (1949) 80.

*

Contra lapsum censure ecclesiastice

Heu, tantus est lapsus constitutionum late sentencie,
 quod vix iam episcopi et archidiaconi sciunt vel malum
 quamquam parvum prohibere vel bonum quamquam
 810 exile iubere, nisi sub penis excommunicationis late sen-
 tencie et tante fiunt excommunicationes, quod nulla-
 tenus possunt observari et plurimum contempnuntur,
 cum quibus et alie recte sentencie propter harum inob-
 servabilem coartacionem simul spernuntur et sicut ordo
 815 censure ecclesiastice (f. 151r) deficit et spiritualis disci-
 plina, sic pervie necessaria est omnis observancia censu-
 rarum.

Deficit constitutio hec ex defectu consensus capituli generalis quinque ecclesiarum

Item talem generalem constitutionem non videtur posse
 episcopus facere sine sui capituli generalis auctoritate,
 820 cum quo maiores res episcopus Traiectensis expedire
 debet vel consuevit, videlicet non sine V ecclesiis Traiec-
 tensibus, quorum non apparet intervenisse consensus.

Hec sint dicta sub correccione melius sapiencium.
 Explicit opus Venerabilis Viri magistri Gherardi de Da-
 825 ventria Dyaconi contra magna edificia superflua ac con-
 stituciones falsas principaliter contra turrim Traiecten-
 sem.

*

816 *Necessaria est omnis observancia, verbeterd uit necessarie est omnem observanciam.*

Die niet met mij is, is tegen mij

Synodale Statuten worden niet aanvaard

Er bestaat een synodale constitutie van de heer Jan van Arkel, aldus luidend: ‘Goederen van schipbreukelingen, alsmede goederen die op minder rechtmatige wijze verkregen zijn en alle zaken die gerestitueerd moeten worden, maar waarvan men niet weet, aan wie, alsook alle schenkingen en legaten van algemene aard, die bestemd zijn om tot vrome doeleinden te worden aangewend, zonder dat de schenkers en legatoren de personen, de plaatsen, de wijzen en de vormen van uitvoering hebben te kennen gegeven, bestemmen wij door deze beschikking en aanwijzing voor de kerkfabriek van de Dom van Utrecht tot aan de voltooiing van het genoemde werk. Tevens schrijven wij krachtens de heilige gehoorzaamheid onder straffe van excommunicatie en suspensie voor, dat niemand, van welke staat, kloosterorde of positie hij ook zij, zich op een of andere wijze met de voornoemde goederen en zaken, die zowel nu als later krachtens een rechtshandeling aan de genoemde kerkfabriek toebehoren, inlaat, anders dan ten behoeve, nut of voordeel van genoemde kerkfabriek, of aan de zaak van dezelfde kerkfabriek openlijk of heimelijk afbreuk doet. En tevens kondigen wij in dit schrijven het vonnis van excommunicatie af voor allen, die deze onze bepaling niet gehoorzamen, nadat overigens van nu af voor het vragen van uitstel voor hen en allen een tijd van zes dagen is toegestaan’. Hieruit is het duidelijk dat door deze constitutie het vonnis van excommunicatie reeds geveld is na zes dagen, te rekenen vanaf het ogenblik dat iemand zich met deze zaken heeft ingelaten. Er bestaat ook een andere synodale afkondiging, die met de eerste overeenkomt, zeggende dat niemand dan de voornoemde kerkfabriek de bedoelde verworven goederen mag overgeven of aannemen: ‘En voorts gebieden wij daarom krachtens de heilige gehoorzaamheid, dat niemand in strijd met het voorgaande dergelijke onrechtmatig verworven goe-

deren in ontvangst neemt of aan iemand anders dan aan genoemde kerkfabriek overgeeft. In het tegengestelde geval spreken wij in dit schrijven na de waarschuwing van drie dagen van nu af gerekend het voornoemde vonnis van excommunicatie uit tegen de opstandigen. Men moet weten, dat de restitutie van dergelijke verworven goederen en de beschikking daarover aan de bisschoppen in hun diocesen rechte toebehoort'. Eveneens excommuniceren deze en andere constituties alle schuldenaren van de kerkfabriek; zo ook degenen, die aan deze in het openbaar of in het geheim afbreuk doen met de excommunicatie *latae sententiae*. Dit alles schijnt voor de zielen zeer gevaarlijk te zijn.

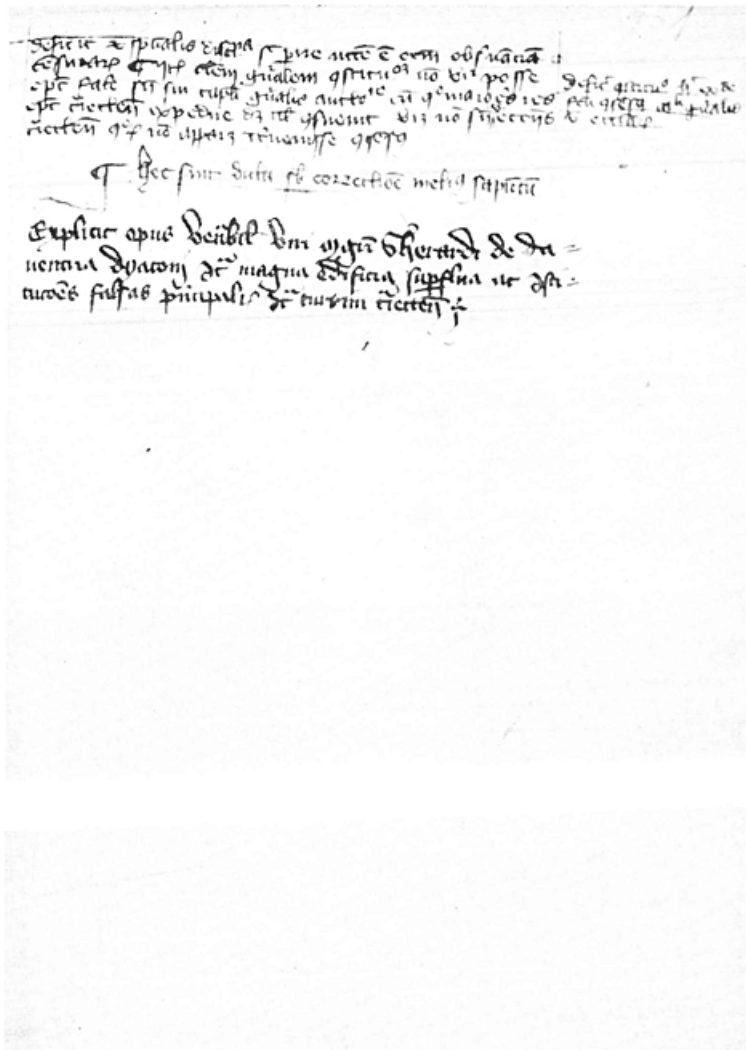
Ten eerste omdat een onrechtvaardige constitutie niet bindend is

Om de gebrekkigheid, die ik in deze constitutie meen te zien te bewijzen ga ik uit van vier dingen; nl. dat een onrechtvaardige menselijke wet of constitutie niet bindend is noch de mens in geweten verplicht zich daaraan te houden, tenzij om groter gevaar, of deze of gene onrust of ergernis te vermijden, ter wille waarvan de mens in dit geval gehouden zou zijn van zijn recht afstand te doen volgens de verklaring van St. Augustinus in het *eerste boek Over de vrije wil*: de wet die niet rechtvaardig is, is geen wet. En in zover als een wet gerechtigheid in zich sluit, in zover heeft zij kracht van wet. Maar wat noch wet is, noch kracht van wet heeft, verplicht niet in geweten.

Ja zelfs zijn volgens Augustinus *te zelfder plaatse* dergelijke onrechtvaardige wetten eerder dwangmiddelen dan wetten te noemen. Maar tegen dwangmiddelen kan iemand zich in goed geweten verzetten, behalve in het geval dat grotere ergernissen en gevaren te vrezen zijn. Vervolgens: Elke wet is niets anders dan een algemene regel en een maatstaf van de menselijke handelingen. Maar een onrechtvaardige regel, is geen ware regel en geen goede maatstaf, daar hij niet billijk of gerecht is. Derhalve iets, wat noch goed, noch billijk, noch rechtvaardig is, is geen wet. Vervolgens: Elke wet is recht volgens Isidorus in het *boek der Ethymologieën* en elk recht is volgens Isidorus

en krachtens de definitie rechtvaardig. Derhalve is elke wet rechtvaardig. Daarom is het, dat de doctoren en Isidorus eenstemmig (als boven, zoals te vinden is in het *Decretum*) als voorwaarde van de wet stellen, dat zij eerzaamheid en gerechtigheid bevat, en dat zij eerzaam en rechtvaardig is. Dit blijkt ook hieruit, dat elke menselijke wet, om werkelijk van kracht te zijn, moet worden afgeleid van de allerdiepste en hoogste rede, de eeuwige wet, waaruit niets kan voortkomen dat onrechtvaardig en onbillijk is. Volgens het woord van de *Spreuken*, dat luidt: ‘door mij, zegt de eeuwige wijsheid, beslissen de wetgevers het goede’, en daarom noemt Christus onrechtvaardige wetten niet wetten maar tradities en niet van God komend maar van hen, die deze overleveren, toen Hij de joden verweet: ‘gij hebt’, zegt hij, ‘het bevel van God zonder kracht gemaakt ter wille van Uw tradities’.

Ditzelfde kan door veel argumenten van heiligen en zedelijke redenen bewezen worden, maar het is niet nodig voor degenen, die begrip hebben, want ditzelfde bepaalt Thomas in de

F. 151^r Het slot van het tractaat en de mededeling (van een andere hand) dat het het werk van Gerardus van Deventer is.

Prima secundae, quaestio 9 art. 10. Het staat ook in het *Handboek der biechtvaders*. En Hostiensis komt er mee overeen, zeggend in zijn *Summa over de boete en vergiffenis*: ‘*Omnibus et qualiter versu quod de condentibus*’.

Over de drie manieren die een constitutie onrechtvaardig maken

De tweede veronderstelling is, dat ofschoon de wet op velerlei gronden onrechtvaardig genoemd kan worden, volgens Thomas en Johannes in het *Handboek der biechtvaders* drie redenen daarvoor zijn, en elk op zich daartoe voldoende is, namelijk onrechtvaardig wegens het doel, onrechtvaardig wegens de vorm, onrechtvaardig met het oog op het gezag of de bevoegdheid van de wetgever.

Op grond van het doel wordt de wet onrechtvaardig genoemd, als zij niet gericht is op het algemeen welzijn, of op enig algemeen nut, voortvloeiend uit of beoogd door het naleven van de wet, integendeel nadelig is voor de gemeenschap, bedoeld tot eer of voordeel van de maker of strekkend tot een of ander vreemd of ijdel of verkeerd of onnut doel.

Een wet is onrechtvaardig wegens de vorm, als zij ofschoon gericht op enig algemeen goed, toch in het verwerven van dat goed niet de billijkheid handhaaft, en op ongelijke wijze de lasten aan de onderworpen gemeenschap oplegt.

Met betrekking tot de wetgever en zijn gezag is die wet onrechtvaardig waarin de wetgever bij het maken van de wet zijn eigen bevoegdheid overschrijdt of zich een verboden macht aanmatigt.

Er wordt bewezen, dat de genoemde constitutie onrechtvaardig is wegens haar doel

Vervolgens zal ik uitleggen, dat de voornoemde constitutie naar het mij voorkomt onrechtvaardig is om vele redenen en vooral op grond van ieder van de (drie) genoemde voorwaarden. Ten eerste omdat uit haar geen enkel gemeenschappelijk goed of gemeenschappelijk nut voortvloeit, ja zelfs niets goeds voortkomt, maar wel vele kwade dingen en algemene nadelen schadelijk zowel voor het materiële als voor het geestelijke. Deze constitutie leidt immers tot geen einddoel maar tot een monsterachtige en kostbare bouw van de kathedraal, tevens tot die trotse toren, waarvan reeds zo'n kolossaal stuk overeind staat. Deze toren is uit de schat van de arme Christus met zovele en bijna oneindige kosten boven bijna alle andere torens der Christenheid tot een wonderbare hoogte opgetrokken en moet nog hoger worden gebouwd.

Tegen de hoge nutteloze toren

Uit de trotsheid en de monsterachtigheid van de toren zien wij als bij ingeving vooruit, hoe men zich het verdere geheel, nl. het koor en de overige delen van het kerkgebouw zowel wat de opsmuk als de afmetingen betreft voorstelt. Laat het volijverige en nieuwsgierige oog rondzien, welk nut er zit in die zo enorm hoge toren, daar er immers in en door hem geen ander nut bereikt wordt, dan dat de klokken er in worden opgehangen.

Deze zouden echter heel geschikt en passend voor het menselijke gebruik in een veel kleinere en lagere toren kunnen worden aangebracht. Al het andere is uit den boze en leidt tot het kwaad, dat op allerlei wijze ontstaat en zal ontstaan zowel uit hem als uit de kostbare bouw van de kerk: ijdelheid, nieuwsgierigheid, grootspraak en trots.

Deze toren leidt wegens zijn hoge bouw tot vele ondeugden

Deze zijn de broeders van deze toren, die hij als zonen voortbrengt, zoals hij zelf uit deze, als uit de vaders in het verstand der bouwers geboren is. Elke toerist derhalve, die de stad

nadert of haar doorkruist staat verbaasd als hij deze hoogte en deze omvang ziet en blijft staan als hij de toren in het oog krijgt. Hij wendt zijn ogen weetgierig naar de details. Hij tracht de hoogte te schatten en wat hij door zijn onderzoek niet kan te weten komen, zal hij aan de inwoners vragen. En dan zullen niet toe te juichen lofspraken op de toren loskomen. De burgers verheffen zich er op, zij het zonder grond. Het volk roemt op de toren, en de bouwheren, tot het kwaad bekwaam, gevoelen zich geveleid door de roem. Zo doen ook de regenten, die als bouwheren aan dit gevoel van trots voet geven. Dit zijn de gebroeders, die uit de bouw van de toren voortkomen. Ach hoe slecht zijn zij met hun allen! Immers als wij van elk overtollig woord in het laatste oordeel rekenschap moeten afleggen, hoeveel te meer zullen we dit dan van elke overtollige daad moeten doen, vooral van een zo grote kostbare, zo langdurige en lange onderneming die niet alleen overbodig is, maar om vele redenen op grond van de verschillende slechte gevolgen die er uit voortkomen zelfs misdadig. En zelfs al zouden alle pronkzucht en trots uitgesloten zijn, die overigens zowel bij vreemde bezoekers als bij leken en geestelijken herhaaldelijk aan de dag treden bij het bekijken van de toren, dan nog valt het oprichten van zulk een duurzame steen des aanstoets en van ergernis, louter om te voldoen aan zucht naar nieuwigheid en ijdelheid, niet vrij van zonde te noemen, als men bedenkt, dat Sint Augustinus er zich in het *Boek der belijdenissen* van beschuldigde eens in zijn eigen huis met al te veel aandacht gekeken te hebben naar spinnen, die vliegen vingen in hun webben.

Tegen de bouwmeesters: ijdele bouw betekent afbraak en schade van de kerk

Laten de bouwheren bedenken, hoe elk ijdel gloriëren op de schoonheid van wereldse zaken vleeselijk en de ijdele roem waarmede boosdoeners zich in hun kwade daden verheugen duivels is. Zoals het is met elk mens, zo is het ook met elke groep, of stad of kerk, volgens Gregorius: hoeveel te meer eer hij geniet bij de mensen - tenminste zonder grond - des te geringer is hij voor God en de engelen. Wat is immers het voor veel geld vergroten van bouwwerken uit ijdele roemzucht an-

ders dan het huis Gods in God's ogen van zijn waarde beroven! Dit is persé in strijd met het gemeenschappelijk welzijn en het doel van de tempel. Wat is volgens Bernardus meer te verwonderen, wat meer af te keuren, wat zwaarder te bestraffen, dan dat mensen die erkennen, dat de Zoon Gods de hoogste in het rijk der Engelen de laagste wordt in het aardse rijk, zelf door grootheid op aarde zullen uitmunten, met name door middel van een huis en een tempel voor Hem te bouwen die op aarde niet had, waarop hij zijn hoofd kon nederleggen? Zo groeit volgens Hugo in het *Boek over het kloostergebouw* uit de grootheid der gebouwen het ijdele roemen, maar door deze zelfverheffing of deze trots gaat volgens *Ecclesiasticus caput XXII* het huis te gronde, al was het ook nog zo rijk. Zo komt het overbodig vergroten en verfraaien van het huis van God, d.i. vooral van Christus, erop neer, dat dit huis eer afgebroken dan opgebouwd wordt. Waarlijk meer dan het cement en de stenen zijn het de zielen en de geesten (de geestelijke gesteldheden?) die het huis Gods vormen; door zelfverheffing, trots en zucht naar nieuwigheden bij het bouwen worden zij in verwarring gebracht en als levende stenen vernietigd. In gebouwen zijn voorzeker een te grote omvang, de talrijkheid, de weelderigheid en een uitgelezen overbodige schoonheid afkeurenswaardig en die komen nu juist allemaal in deze toren en dit Godshuis samen. Deze kerk is er reeds op ingericht om er op gepaste wijze alle kerkelijke diensten te verrichten en de goddelijke geheimen te vieren, maar zij bergt in de eerste aanzet de dreiging van bijna alle vier de opgesomde soorten van overtuilingheid.

Luistert, luistert gij geestelijken, luistert gij Christenen ten minste naar Christus: zal de arme Christus, de eeuwige Wijsheid, dulden, dat de wet die Hij zelf gemaakt heeft, in Hem niet vervuld wordt? Wil Hij soms dat voor Hem bereid wordt wat Hij aan de wereldlingen onder vervloeking verboden heeft?

Dat zij verre! Hoort echter wat Hij aan de wereldse koning door de profeet *Jeremias*, *XXII*, gezegd heeft: ‘Wee hem die zegt: ik zal mij een groot huis bouwen met ruime bovenzalen, met vensters erin en cederenhouten panelen met sinopelrood beschilderd’.

Obiectie

Hiermede komt niet in strijd het woord van Gratianus in het *Decreet*, waarin hij zegt, dat wij voor God een tempel moeten bouwen en naar ons vermogen versieren. Volgens de glosse *te zelfder plaats* geldt dit alleen, wanneer niet dringend krijgsgevangenen moeten losgekocht worden, of, volgens de heilige vaders, wanneer er geen nooddrift der armen bestaat, of wanneer de goederen niet gebruikt behoeven te worden voor werken van groter vroomheid of barmhartigheid. Bouwen met overtollige grootte en schoonheid betekent niet de tempel van God beter versieren, ja is zoals gezegd werd juist in strijd met de wet of zijn gebod: de broeders door enige ijdelheden en praalzucht bezoedelen en besmetten.

De onnodige bouw is een ergernis en schande voor de kerk

Want elke werelds-gezinde geestelijke is in plaats van een sieraad een schande voor Gods tempel en de gewijde plaatsen, zoals het verkeerd en ongepast voor de religieus, de levende tempel Gods, zou zijn, indien hij zich met deze veelheid en ijdele variëteit van wereldlijke kleren zou kleden.

De noodzakelijke bouw moet geschieden en niet de onnodige

Ja zelfs volgens Ambrosius in het *Boek der plichten* ‘komt het niet te pas overbodige gebouwen te ontwerpen en de bouw van noodzakelijke na te laten. En de priester betaamt het het huis van God te verfraaien met passende kunst, opdat ook het Godshuis door de eredienst schittert’. Volgens dezelfde *te zelfder* plaats zou het ook gepast zijn, daaraan de opbrengsten van de collecten te besteden.

Men moet bedenken dat St. Ambrosius duidelijk verklaart, dat het beter is het goud en het geld van de kerk te besteden voor de behoeften van de armen en gevangenen dan het vaatwerk voor de tempel uit goud te vervaardigen, want ‘het is beter’, zegt Ambrosius, ‘dat gij levend vaatwerk (de lichamen) der levenden bewaart dan die uit metaal. Als gij dan ook zoudt zeggen: ‘Ik was bang, dat de tempel van God veel versiering zou missen’, antwoordt hij: ‘de Sacramenten vragen geen goud, en wat niet door goud kan worden gekocht, is niet op goud gesteld. Het sieraad van de heiligdommen bestaat in het vrijkopen van gevangenen; dit is voorwaar het kostbare vaatwerk dat de zielen van de dood verlost. Dit is waarlijk de schat des Heren, die bewerkt wat zijn bloed bewerkt heeft’. - Tot zover Ambrosius. En hij voegt er aan toe met het oog op de klachten van degenen die er naar streven en al te zeer bedacht zijn op de uitwendige versiering van de tempel: ‘Niemand kan zeggen: Waarom leeft de arme? Niemand kan klagen, dat krijgsgevangenen vrijgekocht zijn. Niemand kan er een verwijt van maken, dat Gods tempel is gebouwd. Niemand kan zich ergeren, omdat de ruimte voor het begraven van de overblijfselen der gelovigen vergroot worden. Niemand kan betreuren dat in de graven der gestorvenen de rust der gestorvenen heerst’. - Tot zover hij. Dit alles is dus meer te verontschuldigen dan dat gouden vaatwerk verzameld wordt. Laat men inzien, waarom men meer behoort uit te geven voor noodzakelijke bouwwerken dan voor gouden vaten en voor versiering. Veel meer nog behoort men zich te wachten voor het opsieren van het gebouw met kostbare kunstwerken, beelden en een weidse constructie dan voor het aanschaffen van kostbare gouden vaten. Immers wat aan de gebouwen uitgegeven is kan niet zo maar teruggenomen worden en ook kan men er niet meer over beschikken om het te besteden voor de reeds ge-

noemde, noodzakelijke, vrome doeleinden, terwijl hetgeen voor gouden vaatwerk of bladen en schilden besteed is in geval van nood teruggewonnen kan worden.

Zulke gebouwen komen meer tot stand om opzien te wekken en ijdele roem te verwerven en zij besmetten de mens door de begeerlijkheid der ogen. En wat er na het neerhalen of na afbraak van het bestede geld overblijft, is weinig of niets waard.

Om twee redenen mag men de rijke tempel der Joden niet als voorbeeld aanhalen

Wel verklaart Hieronymus in de *Brief aan Nepocianus*, dat zulk vaatwerk niet goed te keuren is, ofschoon het minder schadelijk is dan de overvloedige gebouwen ‘en niemand zal mij tegenspreken’, zegt hij, ‘door op te merken: in Judea waren de tempels, de tafels, de luchters, de wierookvaten, de offerschotels, de kruiken, de vijzels en andere zaken uit goud gemaakt. Dit werd goedgevonden, toen de priesters offers opdroegen en toen het bloed der dieren de vergiffenis der zonde betekende, ofschoon dit alles een voorafbeelding was. Deze dingen zijn opgetekend voor ons, voor wie het einde der tijden gekomen is. Nu echter, nu de arme Heer de armoede van zijn huis heeft geheiligd, dragen wij zijn kruis en achten het genoeg als slijk’. Tot zover Hieronymus.

Gij hoort, hoe er zelfs vele dingen in de tempel Gods geoorloofd waren, toen tijdelijke goederen waren beloofd en uitwendige oefeningen werden verricht, die reeds in de tijd, door Christus voorspeld, waarin de ware aanbidders niet noodzakelijk in de tempel, noch op de bekende berg, maar in geest en in waarheid zullen aanbidden, niet geoorloofd en niet passend zijn.

Verneemt nog een andere reden, en een voordeel dat ook uit het heilige vaatwerk voortkomt. Alles immers geschiedt daarmede volgens de apostel in voorafbeelding, en door het gouden vaatwerk en verschillende benodigdheden werd uitwendig uitgedrukt wat in ons reeds innerlijk vervuld is en nog goed vervuld wordt. Terecht zullen de voorafbeeldingen en de schaduwen van het gouden vaatwerk ophouden, nu het licht en de waarheid is gekomen.

Deze wat afwijkende reden geeft ook Hugo van Sint-Victor in het *Boek over het kloostergebouw*: ‘De Heer is de nuttige hoeksteen van het gebouw, omdat hij daarvan de betekenis aangeeft en het voorbeeld is’. Ten onrechte dus kan en moet de joodse tempel ons door zijn voorbeeld brengen tot het maken van kostbaar vaatwerk of tot overbodige bijzondere en buitensporige gebouwen. Ik voeg eraan toe dat de toren, die Babel mag heten, tenslotte door een gevaar bedreigd wordt, namelijk dit, dat waarschijnlijk na langen tijd - misschien wanneer de niet-noodzakelijke bouw van het overige deel

van de toren voltooid is -, het fundament het langzamerhand begeeft ofwel op ongelijke wijze verzakt in het water waarin het staat, of op ongelijke wijze in beweging geraakt door de warmte en haar gevolgen die bij de zee kust nog al plegen voor te komen, en dat eindelijk ook het gehele gevaarte reeds van binnen gescheurd met een groot gevaar voor vele mensen en bouwlieden en misschien zelfs van de kerk, door ineenstorting het verwachte einde vindt en tot feit maakt, wat reeds op grond van plaats en bouwplan te vrezen viel.

Men staat verbaasd, dat de bestuurders van de kerkfabriek er geen acht op geslagen hebben dat de zee zo dichtbij is en dat de grond of de basis waarop de toren staat, en die als zijn fundament moet dienen, niets anders is dan water en zand. Dat zulk een groot gevaarte op zulk een basis lang zal bestaan, verwacht ik dan ook niet.

Ten slotte komt het mij voor dat deze constitutie van elk algemeen goed gespeend is en niets waard, zoals een geneesmiddel of een andere zaak, die de nagestreefde bedoeling of intentie niet bereikt, waardeloos is. Immers ofschoon deze constitutie herhaaldelijk is gepubliceerd en wel onder zeer zware straffen en bedreigingen, zien we in feite, dat niemand of zeer weinigen de onrechtmatig of op slechte wijze verkregen goederen aan de genoemde kerkfabriek toewijst. Derhalve bereikt zij niet wat zij bedoelt, of zij nu goed of verkeerd is geweest.

Derhalve ontbreken aan de constitutie drie voorwaarden die voor de geldigheid van een dergelijke bepaling of wet vereist worden, die Isidorus (*Ethymologiarum* C.21) opnoemt en overgenomen zijn in het *Decretum*, n.l. dat zij (de wet) 'in overeenstemming behoort te zijn met hetgeen in ons vermogen ligt, als ook met de gewoonte van het vaderland, dat zij naar plaats en tijd gezien noodzakelijk en nuttig moet zijn'. Het is zeker dat zij evenmin noodzakelijk als nuttig is, omdat zij duidelijk voortkomt uit een onnut hoofddoel, zowel omdat de constitutie het onderhouden ervan niet kan afdwingen, als anders tot het wezen van de wet behoort, dat zij enig algemeen nut teweeg brengt, zoals Thomas in de *Prima secundae* en Isidorus leren: 'de wet zij gemaakt niet voor een persoonlijk voordeel, maar voor het algemene nut'. Ja zelfs voor wereldlijke wetten is dit bepaald. Voor wereldlijke wetten moet een duidelijk nut aanwezig zijn. Hoeveel

te minder mag in de kerkelijke wetten een constitutie niet zonder evident nut zijn! Al de zulke, zo schrijft St. Augustinus, moeten zelfs ‘zonder enige aarzeling opgeruimd worden’, opdat de Kerk, die ‘naar Gods wil vrij is, niet door stoffelijke lasten gedrukt wordt’. Het zelfde staat ook in het *Decretum*. Geheel zeker komt het mij voor dat wat rechtstreeks indruist tegen de gewoonte van het vaderland en het diocees Utrecht, noch voor de plaats noch voor de tijd passend is, zoals het resultaat trouwens bewijst, ja zelfs omdat het volgens de natuur onmogelijk is; want alle mensen die ik van horen of zien ken als lieden van goed geweten en gekeerd tot de Heer, verzetten zich krachtens eigen geweten en de ingeving van hun verstand en hun logica tegen de constitutie, en weigeren bij te dragen tot de hun bekende kerkfabriek. Ofschoon vele mensen met mij hierover hebben gesproken, heb ik toch nooit iemand gezien, die graag een grote som aan de kerkfabriek toewijst, en wat meer is, nauwelijks kan iemand daartoe gebracht worden.

Wie heeft het recht een constitutie uit te vaardigen, zozeer indruisend tegen innerlijke en vermoedelijk rechtvaardige beweegredenen, die een mens van Godswege aansporen om uit innige barmhartigheid en op het voorbeeld der heiligen de

noden der armen te lenigen en even vrome als noodzakelijke doeleinden na te streven?

Van nature worden wij door medelijden bewogen, van nature houden wij in ons hart meer van de christenen en vooral van de ongelukkigen dan van opsmuk der kerkmuren. Als er wat over is, of als er wat gegeven, of voor vrome doeleinden bestemd kan worden, worden we innerlijk meer getrokken om te geven aan de armen dan aan de rijken. Want op dit punt doen we van nature wat overeenkomstig de wet is, die volgens de Apostel in onze harten is geschreven. Wie verzet zich of kan zich verzetten tegen deze wet van de natuur? Als twee wetten, nl. die van de H. Geest en van de mens, met elkaar in strijd komen, is er geen twijfel dat wij gehouden zijn de algemene wet van de hogere Geest te volgen. Men mag immers, zoals Christus zegt, de bevelen van God niet overtreden wegens de tradities der mensen.

Deze constitutie maakt de mensen onzeker en belet de restitutie

Er zijn nog twee andere slechte gevolgen die zeer dikwijls uit de constitutie voortkomen, nl. de onzekerheid van velen bij het geven en restitueren en de vertraging en het soms volkomen nalaten van de restitutie. Als namelijk mensen van goede wil de op verkeerde wijze ontvangen gelden, waarvan zij de eigenaar niet kunnen bereiken, willen restitueren of weggeven, dan worden zij door de pastoors en zielzorgers aangespoord deze te geven aan de genoemde kerkfabriek, maar hun eigen verstand en geweten beveelt hun het tegendeel en daar vaak de reguliere biechtvaders dit naar het voorbeeld van de vaders, en op grond van hun natuurlijke rede en geneigdheid bevestigen, blijft de biechteling geheel in twijfel en onzekerheid, niet wetend waarheen zich te wenden, aan alle kanten gevaren vrezend. Zo wordt tengevolge van een te grote onzekerheid, die de eigen vasthoudendheid nog versterkt, de restitutie ofwel

bestreden of vertraagd, of geheel en al achterwege gelaten tot zeer groot nadeel van de zielen. Maar tenslotte bedreigt de constitutie vergeefs in zo schrikbaarjagende trant en vermaant ook de priester vergeefs hen, die niet te overtuigen zijn en op hun stuk blijven staan, toch het geld terug te geven. Overwinnaar is immers de natuurlijke rede, overwinnaar is het eigen inzicht, omdat het geweten de inwendige rechter is; het geweten spoort ons aan en vooral wanneer de mensen zich gebonden achten door de voorbeelden van de vaders of door de gezagvolle argumenten van de Heiligen.

De constitutie dwingt de schapen van de herder weg te gaan

En dikwijls dwingt de aansporing of de vermaning van de pastoors, - wat een ander kwaad gevolg is - de eigen schapen als biechtelingen van hen weg te gaan, vooral omdat zij ook hen voor verdacht houden en het met hen niet eens zijn, omdat zij hen om de een of andere onbekende reden voor belanghebbenden houden, wat misschien nog waar is ook. Het is ook niet te verwonderen, indien de voorliefde voor iets vaak het oordeel van sommigen bederft.

Over de andere wijzen van optreden van de pastoors

Men kan ook gissen, dat de kerkmeesters (van de Dom), als ze de onmogelijkheid inzien, de constitutie uit zichzelf of door hun toedoen bij het gehele volk van het dicocoes tot het bedoelde effect te doen komen, eerst de pastoors afzonderlijk zowel door vreesaanjaging als langs minnelijke weg aansporen, en hun onder bedreiging met zware straffen allerlei strenge bevelen geven en hun eindelijk zelfs een deel van de opbrengsten schenken; maar al hun pogingen zullen vruchteloos zijn, daar de natuur zich tegen het onmogelijke verzet. Daar echter de pastoors niets of weinig ontvangen of bereiken, hebben zij reeds op vele plaatsen hun vermanen en herhaalde bekendmakingen van straffen gestaakt.

Dat elke wet uit de natuur wordt afgeleid

Het is ook niet te verwonderen, dat deze wet zoveel weerstand oproept, aangezien elke menselijke wet uit de rede moet voortkomen, want de wet is iets redelijks in zover zowel de

rede als de wet de maatstaf voor de menselijke daden zijn. Zij moet uit de natuur worden afgeleid. Vandaar zegt Tullius in zijn *Rhetorica*: ‘Het beginsel der gerechtigheid wortelt in de natuur; daarna worden sommige zaken omdat zij nuttig zijn tot gewoonte; tenslotte bekrachtigen de vrees voor de wet en de godsdienst de zaken, die uit de natuur zijn voortgekomen en door de gewoonte zijn goed bevonden’. Tot zover hij. Hoe kan derhalve een wet bestaan, die in zeker opzicht het tegendeel is van de ware en natuurlijke rede?

Dat de tegenovergestelde zeden en gewoonten deze constitutie krachteloos maken

Uit geen enkele gewoonte kan zij worden afgeleid, nu daarmee een tegengestelde gewoonte in tegenspraak is, die de beste verklaring en verklaarster ook van de wetten is. Ja zelfs moeten volgens Augustinus in het *Boek der belijdenissen* (en het staat ook in het *Decretum*) daden die tegen de zeden der mensen indruisen naar de verscheiden aard der gewoonte vermeden worden.

En indien het in onbruik raken een reeds gemaakte constitutie en wet kan verzwakken, zoals de gewoonte de macht heeft haar te versterken, volgens Augustinus in het *Boek over de ware godsdienst*, en ook in het *Decretum*: wat kan dan zwakker genoemd worden dan deze constitutie, omdat bijna niets meer in onbruik is dan deze wet?

Deze constitutie bindt niet omdat zij onrechtvaardig is wegens de vorm

Gewoonlijk meent men, dat deze constitutie onrechtmatig is krachtens de vorm, - aangenomen de bestaande mogelijkheid en het voortvloeien uit haar van iets van nature nuttigs -, omdat zij op ongelijke en onrechtvaardige wijze en niet volgens de verhouding van billijkheid de lasten en beloningen geeft en oplegt. Een zodanige ongelijkheid druist in tegen de onoverwinnelijke wettelijke gerechtigheid en vooral tegen de verdelende gerechtigheid volgens de moraal, want het rechtvaar-

dige en billijke zijn op dezelfde wijze verdeeld als het onrechtvaardige, en het onbillijke (5. *Ethicorum*). Een zodanige ongelijkheid weerspreekt God, de eeuwige Wet, wiens wegen geheel billijkheid zijn en ‘wiens gelaat de billijkheid uitstraalt’, maar, zoals Augustinus in *het eerste hoofdstuk Over de vrije wil* zegt, ‘niets is in een tijdelijke wet rechtvaardig of legitiem, wat niet uit de eeuwige wet door de mensen is afgeleid; uit deze hoogste wet en zeer gerechte rede vloeit niets voort wat niet zeer gerecht is’.

Deze constitutie beloont de slechten en straft de goeden

Vooreerst is deze constitutie onbillijk, omdat zij de slechten en hardnekkigen, die het op onrechtvaardige wijze verkregen goed niet willen teruggeven, vrijlaat en dezen niet straft, maar de goeden en tot God gekeerden onzekerheid en scrupules verschaft. Zij plaatst het struikelblok van ongehoorzaamheid voor ieders voeten, en slaat met het vonnis van excommunicatie toe; ik bedoel: zo de overige bepalingen al gehouden moeten worden, dan toch niet overeenkomstig hetgeen de constitutie beoogt. De gierigaard, die hardnekkig het ongerechte goed bij zich houdt, is er beter aan toe - want hij wordt niet gestraft - dan hij die het geld besteedt tot vrome stichtingen, of tot ondersteuning van de armen volgens de leer der vaders en volgens zijn eigen geweten. Maar dit is verschrikkelijk onbillijk, daar volgens Isidorus de wetten ‘daartoe zijn gemaakt, dat door de vrees voor haar de overmoed in toom gehouden worde en de onschuld veilig zij, want de slechten moeten door vrees voor de straffen door de wetten in toom worden gehouden, zoals de goeden door de opwekking der beloningen in goede banen geleid moeten worden’.

Indien deze bepaling bindend zou zijn, dan zou zij ontelbare zielen naar de hel voeren

Wie, vraag ik, is de zonde van ongehoorzaamheid en dit vonnis der excommunicatie ontgaan, of zal deze ontgaan, indien de constitutie moet opgevat worden zoals de woorden luiden? Wie, vraag ik, die niet iets op een ongerechte manier ontvangen heeft, of op verkeerde wijze heeft verworven, tenminste in zijn jeugd zoals vruchten, kuikens en dergelijke

dingen of vele andere zelfs grotere zaken? Wie van degenen die restitueren geven dit aan de kerkfabriek? Op de duizend wordt er nauwelijks één gevonden. De overigen, die het op onrechtmatige wijze verkregene gegeven hebben aan de armen of voor verbrande kerken, of aan zieken of tot begrafenis van vreemdelingen of tot het vrijkopen van gevangenen, hebben het voorschrift, dat de overheid hun krachtens de heilige gehoorzaamheid voorhoudt, overtreden. Deze overtreding schijnt een doodzonde, indien de constitutie tenminste degenen, die haar kennen, bindt. En hiermede zijn geëxcommuniceerd zowel degenen die geven, als zij, die ontvangen. God, mijn God, hoeveel armen zullen dus geëxcommuniceerden zijn, hoeveel religieuzen, hoeveel priesters! Ik weet niet, wie deze klippen geheel kan ontwijken, en allen zullen daarin sterven; want indien zij hun geweten in deze niet volgen, kan geen lagere geestelijke dan de kerkmeesters of de bisschop, aan wie de constitutie de absolutie heeft gereserveerd, hen ontslaan. Derhalve als de constitutie bindend is, voert zij ontelbare zielen wegens ongehoorzaamheid en excommunicatie naar de hel! Daarom moet zij ingetrokken worden. Indien zij niet bindend is, worden de mensen door haar tevergeefs gekweld: waarom worden de bepalingen dan niet geheel en al herroepen?

Zij is tegen de godsdienst en de tucht

Deze constitutie moet echter, naar mij toeschijnt, ook herroepen worden, omdat zij strijdig is met de godsdienst en het heil; omdat zij tegen de tucht ingaat, moet zij geminacht worden; omdat zij het heil der zielen belet, moet zij vertrapt worden aangezien volgens Isidorus in het *Decretum*: ‘Elke wet passend moet zijn aan de godsdienst, en met de tucht overeenkomen, en het heil bevorderen’. Op dit punt zijn de heilige doctoren het allen eens. Dit alles wordt juist in tegenovergestelde zin in genoemde constitutie gevonden.

Verder is er nog een andere onverdraaglijke en enorme onbillijkheid en onrechtvaardigheid in deze constitutie, nl. dat zij in strijd met de vermaningen der Heiligen al te zeer de

armen en het lagere volk verdrukt; waarover de Heer zegt *Isaias X. 1-2*: ‘Wee hen, die onrechtvaardige wetten maken en de schrijvers die onrechtvaardigheden schrijven, om voor het gerecht de armen te kunnen verdrukken en het recht van de eenvoudigen geweld te kunnen aandoen’. Zulke wetten zijn volkomen ongeldig, zoals uit zich zelf duidelijk is. Hiermede is ook Hostiensis het eens.

Met welk doel de goederen voornamelijk aan de geestelijken zijn toevertrouwd

Hieruit moet men afleiden, dat de goederen der geestelijken hun niet alleen voor henzelf tot hun eigen behoeften, maar ook ter ondersteuning van de armen, eenvoudigen, gevangenen en dergelijke personen zo overvloedig en ruim door het kerkelijk recht worden toegewezen. Het veronderstelt daarbij overeenkomstig de gewoonte der oorspronkelijke kerk, en zoals het eigenlijk volgens de gewone orde der dingen ook aannemelijk is, dat zulke mensen, die zich bijzonder aan God en Zijn dienst hebben gewijd, - zeggend: ‘de Heer is mijn erfdeel’ -, afzien van het wereldlijke, zoals hun wordt voorgeschreven. Zij moeten groter barmhartigheid beoefenen dan de anderen en, omdat zij vervuld zijn van de liefde, die zich zelf niet zoekt, mag men hopen, dat zij vrijgeviger en royaler zijn bij het geven van goederen en vooraanstaan bij het verlenen van hulp aan gevangenen, armen en weduwen, en andere ongelukkige zaken en personen.

Zeer vele rijkdommen zijn ter wille van de armen aan de geestelijken gegeven

Daardoor komt het, dat hun volgens de geestelijke wet van de arme Christus, die overal met woord en voorbeeld aanspoort de armoede na te volgen, meer tijdelijke goederen worden toegewezen om voor de armen te zorgen, dan in de Mosaische wet, letterlijk opgevat, aan de bedienaren werden toegewezen. In de wet van Christus worden immers de armoede zelf en het gemeenschappelijke bezit veel strenger voorgeschreven en aangeraden dan in de Mosaische wet. Hoe komt het dan toch, dat aan de clerici zo ruime en zo talrijke bezittingen geschonken worden, terwijl toch in de wet de priesters en levieten onder de broeders geen bezittingen hadden ontvangen?

Hoe komt het vervolgens, dat de christelijke geestelijken tenminste in bepaalde landen zowel personale als agrarische tienden ontvangen, terwijl toch in de wet de bedienaren van het altaar slechts de agrarische hadden? Er zijn veel overeenkomstige andere rechten en privileges, waaruit veel stoffelijke voordelen aan de geestelijken komen, opdat hun met name voedsel en kleding wordt gegeven, waarmede zij volgens de Apostel tevreden moeten zijn, en opdat zij het overige aan de armen en voor vrome doeleinden kunnen schenken.

Indien de Kerk aan de geestelijken zoveel goederen in eigendom zou hebben toegewezen, zou zij hen immers tegen de navolging van Christus in rijk willen maken, wat niet passend is.

Dit zou immers betekenen, dat voor de Christenen en de kerkelijke personen een strik en een steen des aanstoots gelegd werden, want zij die rijk willen worden vallen in de strik des duivels.

Tegen de weidse gebouwen die met de goederen der armen zijn gebouwd

En derhalve vermanen de heilige doctoren eenstemmig de gehele clerus, vooral de bisschoppen, 'wier roem het is voor de behoeften der armen te zorgen' - volgens Hieronymus. Zij juichen dit unaniem toe en zij verwerpen een ruime, weidse, al te grote en schone bouw van de kerken ook uit de eigen goederen van de clerus, en wel hierom, wijl daardoor aan de armen tekort wordt gedaan. Hoeveel te meer keuren zij het af zulke gebouwen te bekostigen met onrechtmatig of verkeerd verworven gelden, die bestemd zijn voor vrome doeleinden en nog niet in de handen van bisschop of geestelijken zijn gekomen!

Men behoeft de bisschop niet te gehoorzamen inzake de te grote bouwwerken

Ik meen dan ook, dat men de bisschop niet moet gehoorzamen; ook de geestelijken behoeven dat niet, tot wier plicht eigenlijk en volgens het algemeen recht het bouwen van kerken behoort, indien hij hun zou bevelen, om al wat zij over-

hebben - waarvan volgens de leer van Christus een aalmoes moet worden gemaakt -, te besteden voor zulke bijzondere en ijdele en roemrijke bouwwerken tegen de vermaningen van de vaders, - vooral indien zij het voorschrift kunnen negeren zonder duidelijk ergernis te geven - wat gewoonlijk kan gebeuren in geval van restitutie.

Tegen de gebouwen die het verzorgen van armen beletten

St. Bernardus zeide immers: ‘O ijdelheid der ijdelheden, maar niets is ijdelder, dan dat de onverstandige kerk schittert door bouwwerken en in de armen nood lijdt, haar stenen bekleedt met goud en haar zonen naakt laat gaan, die op kosten van de armen de ogen dient. Indien de op nieuwigheden belusten iets vinden waarin zij behagen scheppen en de ongelukkigen niet datgene waarmee zij zich voeden, hoe kan die vroomheid God aangenaam zijn, nu immers de zucht naar nieuwigheden en de trots, waarmede velen zulke dingen doen, voor God verfoeilijk zijn?’

Sprekend over het eerste woord van *Isaias*: ‘Hij deed op de grond der Heiligen onrecht’, zegt St. Bernardus: ‘De dienaren van de kerk hebben redenen te vrezen, als zij op de landerijen, die zij bezitten, zoveel onrecht doen, nl. als zij, helemaal niet tevreden met de verplichte bijdragen die voldoende moesten zijn, het overtollige, waaruit de armen moesten onderhouden worden, op onrechtmatige en heiligschennende manier behouden, zich niet schamen het voedsel der armen te gebruiken ten bate van hun trots, en zodoende door een dubbele ongerechtigheid zondigen, zowel doordat zij verkwisten wat aan een ander toebehoort als doordat zij het in hun heiligdommen voor ijdelheden en schandelijkheden misbruiken.

De zwaarte van deze zonde kan worden afgeleid uit de woorden van Hieronymus in de *bovengenoemde brief* en in het *Decretum*: ‘Iets roven van een vriend is diefstal, de kerk bestelen is heiligschennis; aangenomen hebben wat aan de armen besteed moet worden en het voor hongerigen te reserveren

is ofwel voorzichtig of te vrezen, maar - wat een duidelijke misdaad is - daarvan iets af te nemen overtreft de wreedheid van alle rovers'. Zodanige zaken echter te besteden aan overbodige gebouwen, is dit niet er iets aan ontnemen?

Immers de *Glossa ordinaria* zegt bij het woord van *Mattheus 17, 26*: 'in de open mond van haar (de vis) zult gij een stater vinden' etc.: 'Judas had het gemeenschappelijke bezit in een beurs, maar de Heer hield het voor een misdaad de gelden der armen voor eigen behoefte te gebruiken, daardoor ons een voorbeeld gevend'. Wat zal er derhalve van ons worden, indien wij bevelen de zaken der armen voor ijdelheden te besteden?

Ik meen dat ook dit moet overwogen worden: Indien Judas een dief was en de ophanging verdiende, omdat hij aan zijn vrouw en familie gaf, wat hij aan de armen had moeten geven, wat zou hij dan verdienen, die datgene wat aan armen moet uitgedeeld worden, besteedt voor pronk en praal en, wat nog erger is, voor zulke misbruiken voorschriften geeft en dwingt tot zulke bestedingen.

Over het vierde deel van de kerkelijke inkomsten aan de armen toekomend

Daarbij komt een andere onbillijkheid, want zoals blijkt uit vele punten van *hoofdstuk XII, questio II.* van het *Decretum* komt van de inkomsten der kerk na aftrek van de kosten volgens de algemene wet een vierde gedeelte aan de kerkfabriek en een ander vierde gedeelte aan de armen toe; het overige moet tussen de bisschop en de clerus verdeeld worden. Wat het deel van de kerkfabriek is, weet ik niet, maar aan de armen wordt helaas geen deel gegeven. Bovendien datgene wat per restitutie of door algemene legaten of geschenken door andere Christenen voor de armen wordt bestemd, wijst de constitutie aan de kerkfabriek toe. Deze constitutie blijkt het volk

er toe te leiden dat de armen beroofd zijn van de bisschoppelijke en kerkelijke verzorging en dat buitensporige bouwwerken door het bloed en het leven van de armen worden gedragen.

Tegen de clerus die zich alles aanmatigt

O geestelijken, o geestelijken, vooreerst ben ik bezorgd over de zaken die U zijn toevertrouwd en bijna als Uw eigene, maar die gij volgens Bernardus op onmenselijke en heiligschennende wijze besteedt om Uw trots te bevredigen en voor Uw maaltijden. Vervolgens neemt gij vrijwillig ook dat deel, dat volgens het algemene recht uit het gemeenschappelijk bezit aan de armen moet gegeven worden, en daarbij belet gij de leken en de anderen door Uw constituties, dat zij met de op verkeerde wijze en onrechtmatig verkregen goederen, of door algemene legaten en schenkingen de armen volgens de leer der Heiligen te hulp komen, en gij besteedt deze door Uw constituties voor onnodige gebouwen. Deze te bouwen is echter op de eerste plaats Uw plicht, en niet van anderen, volgens het algemene recht, en zeker niet die van de armen. Ach, ach, wat een grote onbillijkheid en wat een ongerijmdheid!

Besteding (der goederen) ten behoeve van verwoeste kerken en andere vrome doeleinden

En deze onbillijkheid raakt en bindt niet alleen de armen, maar zij belet ook de voortgang van alle vrome werken. Zou het niet veel redelijker en billijker zijn, dat zovele parochiekerken, nu door de oorlogen verwoest, dan door zorgeloosheid vervallen, dan weer door overstroming ingestort, in deze landen door dergelijke goederen werden hersteld, waartoe ook de gevers gemakkelijker bewogen zouden worden dan dat slechts één door haar buitensporige grootte alles opslokt?

Als de constitutie bindend is, is het niet meer geoorloofd een krijgsgevangene vrij te kopen met die goederen, welke volgens het besluit der vaderen ten behoeve van de armen moeten worden gegeven; ook niet uit de genoemde goederen andere liefdedaden te verrichten voor zieken of lijdenden, noch voor het herstel der bruggen en wegen, noch om graven voor de overledenen te maken. Die dit doet, heeft zoals gezegd is, de gehoorzaamheid overtreden. Hij is geëxcommuniceerd en moet gemeden worden door de mensen, zo zegt de constitutie.

O wonderbare en onuitsprekelijke val van de geestelijkheid en alleronbillijkste onbillijkheid, vooral omdat de reeds verkregen en gewijde kostbare gouden kelken en cibories, waarmede de kerken dikwijls op passende wijze worden versierd, volgens de voorbeelden, voorschriften en raadgevingen van de Heiligen moeten gebroken, verkocht en tot die doeleinden worden bestemd, zoals hiervóór uiteengezet is.

Deze constitutie is onrechtvaardig wegens de (on)bevoegdheid van de wetgever

Verder schijnt deze constitutie onrechtvaardig, omdat zij de bevoegdheid van de wetgever te boven gaat en dwingt tot hetgeen de vaders, zoals reeds gezegd is, verboden hebben. Ik ontken niet, dat het tot de gewone taak van de bisschoppen behoort voor de armen te zorgen, maar dit mag niet dienen om ze in het verderf te storten of om aan hen iets te onttrekken, zoals uit het voorgaande blijkt.

De bisschop kan de goederen der armen niet naar believen besteden

De bisschop is immers niet als een bespotter van de armen doch als hun verzorger aangesteld, als de rentmeester van de goederen der armen en niet als de verkwister, ‘opdat hij de trouwe en voorzichtige knecht zij, die Christus heeft aangesteld over zijn gezin om te zijner tijd een overvloedige maat koren te geven’. Dat is in gelijkenis gezegd: volgens de apostolische regel is het voor ieder nodig, dat hij verdeelt naar billijkheid, niet om zelf overvloed te verwerven en voor de armen de moeilijkheden over te laten. Dit behoort niet tot de taak van de bisschop.

Want ook St. Bernardus schreef in het tweede boek *De consideratione* aan paus Eugenius IV: ‘Christus gaf aan de apostelen en hun opvolgers, nl. de bisschoppen, de zorg over de kerken, niet de heerschappij er over. Luister naar hem, die zegt: “U moet niet overheersen binnen de clerus, maar het voorbeeld worden van de kudde”. En opdat gij niet meent dat dit woord alleen uit nederigheid gezegd is, en niet naar waarheid, zegt de stem des Heren in het evangelie (*Luc. 22-25*): “De koningen van de volkeren oefenen heerschappij over hen uit en hun machthebbers laten zich weldoeners noemen”, en voegt er aan toe: “Gij echter moet zo niet doen”. Aan de apostelen is dus duidelijk de heerschappij verboden’. Aldus Bernardus. En volgens dezelfde Bernardus in het boek *De praecepto et dispensatione*: De ongerechte dispensatie is eerder een verkwisting (*dissipacio*) dan een regeling (= *dispensacio*). En hetzelfde zegt Wilhelmus in de *glosse bij Raymundus*: ‘Het is geen dispensatie, die niet geschiedt uit rationele en rechtvaardige redenen, en zij excuseert hem, die een dergelijke dispensatie heeft ontvangen, of aan wie zij wordt gegeven, niet in geweten’. Hetzelfde staat in het *Handboek der biechtvaders*.

Hieruit blijkt duidelijk, dat de bisschoppen over de zaken van de Kerk en armen, waarover de beschikking hun toekomt, niet kunnen beschikken of bevelen op de manier van de heersers naar eigen lust, of zonder gerechte en redelijke grond, of om passender te spreken, deze verspillen en verwarren, zoals, naar het schijnt, deze constitutie nastreeft.

Deze constitutie schijnt in strijd te zijn met de voorschriften van God

Het komt mij voor dat deze constitutie ook de bevoegdheid van de wetgever te boven gaat, omdat zij in strijd met de voorschriften van God en de uitspraken der Heiligen er naar streeft de mensen te dwingen en tot slaven te maken, hen nl. die de Geest vrij in Christus plaatst. Christus zegt immers: ‘Maakt U vrienden door middel van de onrechtvaardige mammon, opdat, wanneer die U komt te ontvallen, zij U in de eeuwige tenten opnemen’. Daarom ‘de onrechtvaardige mammon’, omdat volgens Basilius, in hetgeen wij bezitten altijd wel door vele opvolgingen een of ander op onrechtvaardige wijze verkregen is. Met deze mening is de constitutie duidelijk in strijd.

Bij de verhandeling over de op onrechtmatige en verkeerde wijze verkregen goederen beschrijft Augustinus de mammon der ongerechtigheid, nl. op het einde van het 21ste Boek over de Stad Gods

Zijn daarenboven de onrechtvaardig verkregen goederen, waarvan men niet weet, aan wie zij moeten worden gerestitueerd, niet altijd voor hem die ze bezit, aangezien zij niet zijn aangewezen tot gebruik van degene die ze heeft noch van een ander bepaald persoon? Hoe derhalve zal erover beschikt worden anders dan door volgens het voorschrift van Christus aalmoezen te geven uit hetgeen over is? En aan wie liet Zacheus, die de helft van zijn goederen aan de armen gaf, en indien hij iemand tekort had gedaan dit viervoudig teruggaf, de onrechtvaardig verkregen goederen, waarvan hij de eigenaar niet kende? Is het niet waarschijnlijk, dat hij, indien hij velen had tekort gedaan, althans iets dergelijks bezat of vreesde te bezitten? Kan hij wel met recht gewild hebben, dat dit verrekend werd in de helft, die aan de armen was gegeven, of kon hij het zelf wel berekenen? Op dezelfde wijze schijnt deze constitutie een uitzondering te maken op de algemene leer van Christus, vooral omdat Christus zo dikwijls beval werken van barmhartigheid te doen, zover zelfs, dat hij deze als Hem gedaan beschouwde. Want Hij zegt niet: ‘Wat gij aan het tempelgebouw hebt gegeven, hebt gij mij gedaan’, maar: ‘Wat gij aan één van de geringste armen, hongerigen, vreemdelingen, dorstigen e.a. hebt geschonken, hebt gij aan mij gedaan’. Daarom moeten wij be-

oordeeld worden naar de werken van barmhartigheid, die de constitutie in bepaalde gevallen verbiedt, en niet naar de bouwwerken.

Volgens deze constitutie moeten wij immers een noodzakelijke uitzondering aanbrengen op het genoemde woord van Christus en op uitspraken als: 'Indien gij volmaakt wilt zijn, ga en verkoop alles wat gij hebt, en geef het aan de armen', want in deze gevallen zouden wij niet aan de armen maar aan de gebouwen moeten geven.

Obiectie en weerlegging

Indien men zo zou zeggen: 'Ook zouden wij op de eerste plaats de op onrechtmatige wijze verkregen goederen, waarvan men de eigenaar kent, aan hen, aan wie zij ontnomen zijn, en niet aan de armen moeten geven', dan is dit waar, maar Christus heeft geleerd dat dit alles zou geschieden, opdat iemand zich eerst met zijn broeder zou verzoenen, voordat hij zijn offergave aanbieden zou. Eveneens worden er vele uitspraken van Christus, de profeten en apostelen tegen het tempelgebouw gevonden, maar nergens heeft één van hen verboden aan de armen te geven. Met deze dingen schijnt de constitutie in strijd te zijn.

De paus heeft niemand gedwongen dergelijke zaken aan religieuzen te geven

Indien men zegt, dat de paus door privilegies aan vele religieuzen vóór het concilie van Vienne heeft toegestaan, dat zij zodanige zaken konden ontvangen, die hij op het concilie genoemd heeft, dan geloof ik, dat de paus niemand onder verplichting en straf gedwongen heeft schenkingen te doen aan religieuzen, maar dat hij uit de volheid en de algemeenheid van zijn macht toegestaan heeft, dat zij die konden aannemen van hen, die vrijwillig iets aanboden; dit was een privilege en een tegemoetkoming.

Het schijnt dikwijls te worden afgeraden, uit de op verkeerde wijze verkregen goederen kerken te bouwen

Want vaak wordt in de woorden van de Heiligen het verbod gevonden, of het wordt afgeraden, de tempel van God met onrechtmatig verkregen goederen te bouwen, zoals Gideon uit de buit van de Madianieten de gouden oorkringen aangenomen heeft, om er priesterkleren van te maken, hetgeen tot de val van zijn huis heeft geleid. Ja zelfs was het de joden niet geoorloofd het bloedgeld in de schatkisten te storten, maar als zij niet wisten aan wie het terug te geven, bestemden zij het voor het begraven van vreemdelingen. Maar om een bijzondere oorzaak kan dit worden toegestaan en geduld, niet volgens voorschrift maar volgens een tegemoetkoming, want de mogelijkheid wordt hierbij open gelaten dat het eigenlijk besteed wordt voor de armen.

Ook dit schijnt waar, dat de synodale vergaderingen van bisschoppen niet iets nieuws van grote betekenis, of, laat ik zeggen, iets ongewoons, noch iets, wat buiten de algemene kerkelijke gewoonte valt, of iets wat niet overeenkomt met de woorden van de Vaders of met de kerkelijke sancties, kunnen voorschrijven, daar dergelijke vergaderingen niet de bevoegdheid hebben vast te stellen of te definiëren, met name in grote nieuwe kwesties of wat in de zeden der mensen ongewoon is; wat dit betreft, zijn ze ongeldig zonder het gezag van de paus. Zij hebben veeleer de bevoegdheid te corrigeren of aanwijzingen te geven, of kleine zaken te regelen, die overeenkomen met de leer der Heiligen, aangezien de grote aan de apostolische stoel zijn gereserveerd.

Dit alles wordt bewezen door het *Decretum*. Hoeveel te minder kunnen zij iets verordenen ten nadele van de armen, die door alle recht en wet en profeten worden begunstigd, en in strijd met de woorden en voorbeelden der Heiligen!

Over hetzelfde

Vooraf in een zo grote en algemene aangelegenheid als het schenken of toestaan, waarmee, naar het mij toeschijnt, vroeger alleen de paus zich uit de volheid van zijn macht placht in te laten, zij het niet om dwang uit te oefenen. Als immers de bisschop onder dwingende bepalingen kan vaststellen, dat dergelijke, op verkeerde wijze verkregen gelden alleen aan de kerkfabriek van de Utrechtse kathedraal zouden gegeven worden, waarom zou hij dit niet aan andere religieuzen kunnen toestaan, dat zij tenminste dergelijke zaken konden ontvangen, hetgeen door mij noch gezien noch gehoord is?

Eveneens tegen de excommunicaties in de genoemde constitutie genoemd

Verder moeten de vonnissen van excommunicatie met zeer grote voorzichtigheid en zeer zelden worden toegepast, ook tegen personen en niet dan volgens de kanonieke bepalingen en slechts op grond van een doodzonde, op grond van een duidelijke oorzaak en tegen iemand, die men niet anders kan verbeteren, zoals blijkt uit het concilie van Meaux.

Dit geldt vooral omdat volgens de theologen zeer zelden en met alle voorzichtigheid de bepaling *latae sententiae* kan toegepast worden, en slechts wegens algemeen bekend en openlijk bedreven kwaad, dat door een buitensporigheid, die iedereen duidelijk in het oog springt, buiten de gewone routine van de rechtbanken valt. In andere gevallen moet niemand veroordeeld en gevonnist worden dan na waarschuwing en tenzij gelegenheid gegeven wordt om zich te verdedigen. Want dit zou direct in strijd zijn met het beginsel der broederlijke vermaning en de liefde, die Christus leert en die toch noodzakelijk is voor het heil en volgens de heilige doctoren voorgeschreven is, als iemand voor een kleine of geheime zonde zou geëxcommuniceerd zijn en door de Kerk als een heiden en een tollenaar zou beschouwd worden, voordat hij op broederlijke wijze en in het geheim zou zijn berispt, opdat zijn goede naam zou worden gespaard, en voordat hij in tegenwoordigheid van twee of drie getuigen zou worden vermaand. Maar deze dingen en de oorzaken ervan komen bij volkomen duidelijke misdaden, die door geen enkele manoeuvre kunnen verborgen worden, niet voor. En derhalve schijnt het mij zeker, onder voor-

behoud van het oordeel van anderen, dat alle zulke bepalingen of constituties met excommunicatie *latae sententiae* niet moeten toegepast worden bij geheime zonden, tenzij misschien wegens buitensporige zonden, in geval van grote noodzakelijkheid, en niet voor kleine bekende, niet dodelijke zonden, omdat dit een inbreuk zou betekenen op het voorschrift van Christus, en op de praktijk van de vermaning. Tot zulk een inbreuk heeft geen enkele macht op aarde de bevoegdheid. Mensen die in kleine of geheime zonden leven, moeten niet gemeden worden krachtens die bepaling *latae sententiae*, tenzij zij vermaand worden, zoals ook het merendeel der juristen meent, en terecht, omdat degene die hen mijdt het voorschrift van Christus ijdel zou maken ter wille van onze tradities. Hoeveel te minder binden zodanige excommunicaties de mensen, die omwille van het verrichten van een goed werk, dat rechtens is toegestaan en bevolen wordt, worden getroffen. Hiertegen wordt weliswaar opgeworpen het woord van Gregorius in de *homelie* en in het *Decretum*: ‘Het oordeel van de leider (bisschop) of dit rechtvaardig of onrechtvaardig zij, moet gevreesd worden’. Ik antwoord: in zoverre het tot het voorgestelde behoort, is het waar, omdat het oordeel van de bisschop het oordeel van de rechter is, maar anders is het gesteld met het vonnis van de bepaling Bij twijfel over het vonnis van de rechter moet immers de veroordeling gemeden worden, en moet de meer zekere weg worden gekozen, volgens de *canones* en volgens Thomas in de *Quaestiones de quolibet*. Bij het uitvaardigen van een bepaling inzake twijfel ten aanzien van de absolutie van de excommunicatie moet volgens Thomas *te zelfder plaatse* en het *Handboek der biechtvaders* geoordeeld worden volgens het beginsel van de broederlijke liefde. Zo ook indien de constitutie ongeldig is, en men er in geweten niet aan hoeft te gehoorzamen, kan er geen sprake zijn van de straf van ongehoorzaamheid en is de excommunicatie nietig.

Tegen het verval van de kerkelijke straf

Ach, zo diep is de val van de constituties *latae sententiae* dat de bisschoppen en aartsdiakens nauwelijks meer ofwel iets kwaads, al is het nog zo klein, weten te verhinderen of iets goeds, al is het slechts van geringe betekenis, kunnen bevelen, behalve op straffe van excommunicatie *latae sententiae*; aldus geschieden er zoveel excommunicaties, dat zij helemaal niet kunnen worden onderhouden en voor het merendeel worden genegeerd. En met deze worden ook andere juiste vonnissen wegens de niet te onderhouden dwang van bovengenoemde gelijkelijk geminacht, en naarmate de orde van de kerkelijke straf en de geestelijke tucht verslapt, naar die mate is elk onderhouden van censuren zeer noodzakelijk.

Deze constitutie schiet tevens tekort doordat de toestemming van het generale kapittel van de vijf kerken ontbreekt

Verder schijnt de bisschop zulk een algemene constitutie niet te kunnen uitvaardigen zonder het gezag van zijn generaal kapittel, waarmede de Utrechtse bisschop de grote zaken moet of gewoon is uit te vaardigen, nl. niet zonder de vijf Utrechtse kerken; het blijkt echter niet, dat hun toestemming is verkregen.

Deze dingen zijn gezegd onder voorbehoud van het oordeel van mannen, die het beter weten.

Hier eindigt het geschrift van de eerwaarde heer, meester Geert van Deventer, diaken, tegen de grote en onnodige gebouwen en de verkeerde constituties, voornamelijk tegen de Utrechtse toren.